

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Заклад вищої освіти «Подільський державний університет»
Навчально-науковий інститут бізнесу і фінансів
Кафедра менеджменту, публічного управління та адміністрування

МЕТОДИКА НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Конспект лекцій
для здобувачів вищої освіти
другого (магістерського) рівня
за спеціальністю
281 «Публічне управління та адміністрування»

Кам'янець-Подільський – 2024

УДК 351(075.8)

Автор: кандидат економічних наук, доцент Наталія ПОКОТИЛЬСЬКА

*Рекомендовано до друку науково-методичною радою
Закладу вищої освіти «Подільський державний університет»:
Протокол № 3 від 28 травня 2024 р.*

Рецензенти:

Микола МІСЮК, доктор економічних наук, професор, заслужений економіст України, директор навчально-наукового інституту бізнесу і фінансів ЗВО «ПДУ»

Оксана ЛАВРУК, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Наталія ПОКОТИЛЬСЬКА. МЕТОДИКА НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ:
Конспект лекцій для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування» / Наталія ПОКОТИЛЬСЬКА. Кам'янець-Подільський: ЗВО «ПДУ», 2024. 128 с. (5,3 ум.д.а.).

У конспекті лекцій висвітлено основні питання методики та організації науково-дослідної діяльності. Викладено поняття, принципи, особливості планування, методи, структуру і технології теоретичних та практичних наукових досліджень. Передбачено контрольні запитання для самоперевірки отриманих знань та глосарій.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
ТЕМА 1. НАУКОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ, ЙОГО ФУНКЦІЇ, ВИДИ, ЕТАПИ	6
ТЕМА 2. СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ЯК МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ З ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ	17
ТЕМА 3. ПРОГРАМА НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ В ГАЛУЗІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ	29
ТЕМА 4. ВИБІРКОВИЙ МЕТОД У НАУКОВОМУ ДОСЛІДЖЕННІ В ГАЛУЗІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ	39
ТЕМА 5. ВИМІРЮВАННЯ В ХОДІ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ. ТАБУЛЮВАННЯ, ПІДРАХУНОК ЧАСТОТ, ГРАФІЧНЕ ПРЕДСТАВЛЕННЯ ДАНИХ	51
ТЕМА 6. АНАЛІЗ ДОКУМЕНТІВ ЯК МЕТОД НАБУТТЯ ПЕРВИННОЇ ІНФОРМАЦІЇ У ХОДІ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ	58
ТЕМА 7. СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЯК МЕТОД ЗБОРУ ПЕРВИННОЇ ІНФОРМАЦІЇ У НАУКОВОМУ ДОСЛІДЖЕННІ З ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ	74
ТЕМА 8. ОПИТУВАННЯ ЯК МЕТОД ОТРИМАННЯ ПЕРВИННОЇ ІНФОРМАЦІЇ В ХОДІ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ	82
ТЕМА 9. ЕКСПЕРИМЕНТ ЯК СПОСІБ ПЕРЕВІРКИ НАУКОВИХ ГІПОТЕЗ	98
ТЕМА 10. ОФОРМЛЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ЇХ ВПРОВАДЖЕННЯ В ПРАКТИКУ	107
ТЕСТИ ДЛЯ КОНТРОЛЮ	112
ГЛОСАРІЙ	119
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ	127

ВСТУП

Матеріал конспекту лекцій зорієнтований на підготовку здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування». Відповідно до чинних вимог підготовки магістрів, даний освітній ступінь фахівців повинен мати широку ерудицію, фундаментальну наукову базу, володіти методикою наукової творчості, сучасними інформаційними технологіями, методами отримання, обробки, зберігання та використання наукової інформації, бути спроможним до плідної науково-дослідницької та науково-педагогічної діяльності. Підготовка магістра завершується обов'язковим захистом кваліфікаційної роботи, яка є науковою роботою теоретичного, теоретико-експериментального чи теоретико-прикладного характеру, спрямована на самостійне розв'язання складних дослідницьких завдань, пов'язаних з певною науково-практичною проблематикою публічного управління відповідно до спеціальності магістратури. Тому для молодих науковців дуже важливо мати уявлення про методику та методи наукового дослідження. Незважаючи на те, що більшість здобувачів вищої освіти магістратури спеціальності 281 „Публічне управління та адміністрування” мають практичний досвід роботи у галуззі публічного управління, їм бракує досвіду з використання методів наукового пізнання, застосування логічних законів і правил, нових засобів і технологій здійснення наукових досліджень. Тому у конспекті лекцій приділяється значна увага розкриттю особливостей використання методів набуття первинної інформації у ході дослідження з публічного управління, підготовки та проведення експерименту, здійснення вимірювань в ході наукових дослідження, обробки та представлення результатів дослідження.

Від якості управління значною мірою залежить якість життя, стан відносин у суспільстві, конкурентоспроможність держави тощо. Особливо це стосується публічного управління, яке впливає на всі сфери життєдіяльності суспільства. У свою чергу якість управління залежить від міри розвитку

управлінської науки. Наука з публічного управління лише починає завоювати своє особливе місце серед інших наук, що вивчають суспільство, на сьогоднішній час використовує напрацювання дослідників у інших сферах, зокрема й методологію здійснення наукових досліджень. Теорія публічного управління характеризується складністю об'єкта дослідження, багатовекторністю проблематики. З огляду на це особливо важливим є побудова наукових досліджень на засадах системного підходу, який дає можливість більш повно вивчити соціально-економічні складні системи, визначити закономірності та особливості їхньої структури, побудови відносин та взаємозв'язків, врахувати специфіку тощо.

Конспект лекцій допоможе:

- сформулювати уявлення щодо сутності методики наукових досліджень,
- отримати необхідні знання з методики системного підходу до наукових досліджень;
- сформулювати вміння самостійно вести науковий пошук, здійснювати аналіз наукових проблем в сфері публічного управління і вирішувати конкретні наукові завдання;
- сформулювати вміння розробляти програму наукового дослідження; раціонально використовувати методи набуття первинних даних у ході наукового дослідження; здійснювати статистичне опрацювання, табулювання, графічне представлення та опрацювання отриманих у ході дослідження даних.

ТЕМА 1. НАУКОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ, ЙОГО ФУНКЦІЇ, ВИДИ, ЕТАПИ

План

- 1.1. Сутність, функції і значення науки.
- 1.2. Поняття наукового дослідження з публічного управління.
- 1.3. Поняття про методологію та методи наукового дослідження.
- 1.4. Види та етапи наукових досліджень з публічного управління.

1.1. Наука – це найважливіша сфера людської діяльності. Вона є культурною домінантою нашого часу, має потужний потенціал для якісного перетворення людини та світу, і тому від її прогресу залежить подальший розвиток людства (В. Кізіма, В. Онопрієнко, Н. Теппер, Л. Шеєнко та ін.).

Поняття „наука” має декілька значень. З одного боку, „наука” – це динамічна система достовірних, найбільш суттєвих знань про об’єктивні закони розвитку природи, суспільства та мислення. Знання виступають продуктом науки і в той же час її матеріалом, який знову залучається до наукової діяльності для отримання нових знань. Ці знання існують у вигляді законів, принципів, теоретичних положень, висновків, учень, підтверджених практикою і існуючих об’єктивно. Наукові знання не тільки розкривають і пояснюють нові явища в природі й суспільстві, а й дозволяють вдосконалювати людську діяльність, передбачати її результати і наслідки (В. Кізіма, В. Марцин, В. Онопрієнко та ін.).

З іншого боку, наука являє собою спеціально організовану діяльність людей, спрямовану на отримання достовірних знань, що відображають дійсність. Як галузь людської діяльності, наука є складним соціальним інститутом, який сформувався у процесі розподілу праці, поступового відмежування розумової праці від фізичної і перетворення пізнавальної діяльності в специфічний вид занять окремих осіб, колективів та установ. Першими матеріалізованими продуктами наукової діяльності були стародавні рукописи і книги, пізніше почалося листування між дослідниками, яке

призвело до появи у другій половині XVII століття наукових журналів. Але остаточне становлення науки як сфери діяльності відбулося тоді, коли почали створюватися спеціальні наукові установи, частину з яких фінансувала держава (Цехмістрова Г.С. та ін.).

Різні автори подають різні переліки функцій науки. Проте більшість з них зводиться до таких: теоретико-пізнавальна; описова; критична; прогностична; практично-перетворювальна; світоглядна; просвітницька; відтворення наукових кадрів.

Об'єктом науки виступають природа і форми руху матерії, людське суспільство в його розвитку, людина та її діяльність.

Суб'єктами науки є люди, що володіють певною системою знань і в яких сформовано готовність до наукової діяльності.

Однією з головних вимог до особи, що претендує на отримання ступеня магістра, є демонстрація здатності до наукової діяльності в певній галузі знань, яка реалізується в ході здійснення магістерського дослідження.

Загалом в Україні прийнято виділяти наступні основні галузі наук: фізико математичні, хімічні, біологічні, технічні, сільськогосподарські, історичні, економічні, філософські, філологічні, географічні, юридичні, педагогічні, медичні, психологічні, соціологічні, політичні та деякі інші. Магістранти спеціальності „Публічне управління та адміністрування” мають оволодіти методологією та методами наукових досліджень і здійснити конкретне дослідження однієї з актуальних проблем у галузі публічного управління.

1.2. Наука – сфера людської діяльності, функцією якої є вироблення і систематизація об'єктивних знань про дійсність; одна з форм суспільної свідомості. У процесі історичного розвитку наука перетворилася на продуктивну силу і важливий соціальний інститут.

Наукове дослідження – це система теоретичних та емпіричних способів і процедур отримання нових знань про процеси та явища.

Дослідження в галузі публічного управління – це система теоретичних та емпіричних способів і процедур отримання нових знань про керівництво системою публічного управління на рівні закладу, району, області, регіону, країни тощо. Це цілеспрямований процес пізнання, безпосередньо направлений на виробництво нових знань.

Метою конкретного наукового дослідження, як правило, є отримання достовірних даних про реальність для їхнього наступного використання в практиці.

Основоположними рисами наукових досліджень є наступні чотири: одержання нових знань; творчість, тобто створення чого-небудь якісно нового, яке ніколи раніше не існувало; елемент новизни або винахідливості; використання наукових методів.

Будь-яка діяльність може бути визначена як наукове дослідження за обов'язкової наявності всіх чотирьох вище перелічених ознак.

1.3. Основу наукового апарату складає вибрана дослідником методологія.

Методологія – (від грецьк. “*methodos*” – шлях дослідження та – “*logos*” - слово, учення) – це вчення про принципи, форми та способи наукового пізнання.

Методологія публічного управління являє собою складну систему категорій, принципів, норм, цінностей, парадигм, теорій і самих методів, що забезпечує пізнавальну і практичну діяльність в галуззі публічного управління.

Методологія виконує такі функції:

- інструментальну – тобто, обґрунтовує інструментарій дослідження, а також застосування конкретних методів і прийомів пізнання;
- пошукову – орієнтує дослідника на шлях пошуку істини, вказує йому можливу область її знаходження, а також прогнозує її та забезпечує пошук необхідної інформації;

- пояснювальну – розкриває шляхи й способи отримання знання, а також його будову, істинність та достовірність;
- регулятивну – оскільки методологія – це певний концептуальний комплекс, який забезпечує регулювання соціального пізнання.

Питання методології досить складне, оскільки саме це поняття тлумачиться по-різному. Багато зарубіжних наукових шкіл не розмежовують методологію і методи дослідження. У вітчизняній науковій традиції методологію розглядають як учення про методи пізнання або систему наукових принципів, на основі яких базується дослідження і здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів, методів, прийомів. У західній науковій традиції методологію тлумачать як сукупність методів дослідження.

Методика розуміють як сукупність прийомів дослідження, включаючи техніку і різноманітні операції з фактичним матеріалом.

Методологія визначає способи здобуття наукових знань; певний шлях, за допомогою якого може бути досягнута мета дослідження; забезпечує всебічність отримання інформації щодо процесу чи явища, що вивчається; забезпечує уточнення, збагачення, систематизацію термінів і понять у науці. Правильно вибрана методологія є необхідною умовою отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про досліджувані процеси та явища.

М. Кашуба, П. Петровський вихідним пунктом методології державного управління вважають відповідність істотним властивостям практики соціально-владних відносин, до яких належить комунікативна або інтерактивна природа державного управління – взаємозв'язок ідеалів і цінностей влади й громади, наявність та дієвість суб'єктивного чинника.

На цій основі формують *принципи методології державного управління*:

- відповідності методології об'єкту перетворень;
- відкритості або розвитку чи постійного оновлення як процесу управління, так і його засобів;

- наукової ґрунтовності.

Недостатній розвиток методології державного управління (М. Кашуба) зумовлений низкою причин, серед яких доцільно виділити такі:

- короткотривалість реального процесу українського державотворення;
- відсутність глибоких традицій подібної управлінської діяльності;
- неоднозначність методологічної основи, відсутність єдиної консолідуючої ідеї;
- значний вплив збанкрутілих марксистських підходів;
- домінування спрощеного підходу до методології проблематики, що зводиться до прагнення запозичити й механічно (без урахування української специфіки) використати здобуті іншими країнами уроки творення держави.

Складність, багатогранність і міждисциплінарний статус будь-якої наукової проблеми приводять до необхідності її вивчення у системі координат, що задається різними рівнями методології науки.

Розрізняють наступні рівні методології:

1. Філософський.

Філософський рівень є вищим рівнем методології науки, що визначає загальну стратегію пізнання особливостей різноманітних явищ і процесів. Так, філософський рівень методології представляють теорія пізнання, зокрема діалектичний метод пізнання реальності, в основі якого – принципи зв'язку теорії і практики, пізнаності реального світу, взаємодії зовнішнього і внутрішнього, об'єктивного і суб'єктивного, необхідності пізнання досліджуваних явищ у їхньому розвитку тощо. Діалектичний метод використовується в усіх галузях науки на всіх етапах наукового пошуку й дозволяє дослідити явища у взаємозв'язку, взаємообумовленості та історичному розвитку.

2. Загальнонауковий.

Загальнонауковий рівень методології представляють принципи і підходи, які використовуються в ході досліджень в різних галузях наук, а саме: історичному, логічний, системний тощо.

Розглянемо стисло сутність одного з найпоширеніших наукових підходів, що відповідають загальнонауковому рівню методології – системного підходу. Цей підхід передбачає розгляд досліджуваних об'єктів як цілісної множини елементів у сукупності зв'язків і відносин між ними, тобто розгляд об'єктів як систем.

Основними принципами системного підходу є: принцип цілісності; принцип ієрархічності; принцип структуризації; принцип множинності опису систем.

3. Частково-науковий рівень.

Частково-науковий рівень методології являє собою сукупність специфічних методів кожної конкретної науки, які є базою для вирішення дослідницької проблеми.

4. Рівень конкретного дослідження.

Цей рівень методології – це фактично технологія конкретного дослідження.

Перед нами постає наступне питання: що ж таке метод дослідження?

Метод – це сукупність конкретних прийомів і способів пізнання досліджуваної реальності.

Залежно від дослідницьких завдань виокремлюють 3 групи методів наукових досліджень:

- 1) методи набуття первинної інформації;
- 2) методи математичного (статистичного) опрацювання отриманих даних;
- 3) методи систематизації, узагальнення й інтерпретації отриманих результатів.

Кожна з цих трьох груп містить у собі цілу систему методів. Так, наприклад, залежно від головних джерел даних у дослідженнях розрізняють 4 методи набуття первинної інформації (див. табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Джерела інформації та відповідні їм методи набуття первинних даних у наукових дослідженнях

Джерело інформації	Метод набуття первинних даних
Оточуюча реальність	Спостереження
Людина, її думки, плани, почуття, установки, знання, уміння та інші особистісні якості	Опитування
Документи (особисті документи, художня та наукова література, публікації ЗМІ, статистичні дані, продукти діяльності людей тощо)	Аналіз документів
Поведінка й особливості діяльності людей у певних (часто спеціально створених) ситуаціях	Експеримент

* складено автором.

1.4. Існують різні види наукових досліджень. Вибір виду дослідження визначається характером його мети й завдань, необхідною глибиною аналізу проблеми, масштабом охоплення досліджуваної реальності в часі й просторі.

Залежно від того, який критерій покладено в основу класифікації, розрізняють кілька видів емпіричного дослідження (див. табл. 1.2).

За ступенем вираженості динаміки об'єкта (залежно від того, вивчається він у статиці чи в динаміці) розрізняють разові, повторні, панельні, моніторингові дослідження.

Разове дослідження дозволяє отримати уявлення про стан досліджуваного об'єкта, явища або процесу в даний момент.

Повторні дослідження використовують для виявлення динаміки, змін у розвитку досліджуваного об'єкта, явища або процесу. Це сукупність низки досліджень, проведених за єдиною програмою і з використанням єдиного інструментарію послідовно через певні відрізки часу й спрямовані на отримання результату, що характеризує динаміку зміни об'єкта.

Таблиця 1.2

Узагальнена класифікація наукових досліджень

Підстава для класифікації	Види наукових досліджень
<i>За предметом дослідження:</i>	
за сферою застосування результатів	Соціологічні, соціально-економічні, соціально-політичні, соціально педагогічні дослідження, дослідження в галузі предметних методик тощо
за ступенем представленості аспектів досліджуваного явища	комплексні, некомплексні
за ступенем представленості динаміки досліджуваного явища	разові, повторні (лонгітюдні, когортні, трендові, панельні, моніторингові)
<i>За домінуючим методом набуття первинних даних:</i>	спостереження, аналіз документів, опитування, експериментальні дослідження
<i>За типом суб'єкта:</i>	
за структурою суб'єкта	колективні, персональні
за кількістю цілей, що висуваються суб'єктом	багатоцільові, моноцільові
<i>За умовами, в яких здійснюється дослідження:</i>	польове, лабораторне
<i>За характером знання, що (буде) отримано в результаті дослідження:</i>	
за роллю в науці	дослідження, що фіксують факти, перевірка гіпотез, узагальнювальні,
Підстава для класифікації	Види наукових досліджень
	аналітичні, прогностичні, ретроспективні дослідження тощо
за характером отриманого результату	теоретичні, прикладні, теоретико прикладні, фундаментальні
<i>За мірою охоплення об'єкта дослідження:</i>	суцільні, вибіркові, локальні, регіональні, галузеві; дослідження на рівні держави, міжнародні дослідження тощо
<i>За глибиною аналізу досліджуваного явища</i>	пошукове (розвідувальне), пілотажне (пробне), описове, аналітичне (пояснювальне)

* складено автором.

Кількість повторних досліджень та часові інтервали між ними визначаються цілями і змістом дослідження.

Розрізняють такі види **повторних досліджень**: **лонгітюдні**; **порівняльні**; **моніторингові**.

Лонгітюдне дослідження – це тривале вивчення однієї й тієї самої сукупності осіб.

Порівняльне дослідження – дослідження, у процесі якого порівнюються результати навчання, виховання або управління в двох вибіркових сукупностях (наприклад, в експериментальних та контрольних групах, або в експериментальних та контрольних навчальних закладах).

Моніторинг – постійне спостереження за процесом, станом досліджуваного об'єкта, розвитком досліджуваного явища протягом тривалого часу за єдиною системою показників та єдиною методикою. За об'єктом моніторингу здійснюється постійне спостереження за допомогою періодичного вимірювання показників (індикаторів), які достатньо повно його визначають.

Крім уже розглянутих нами, Ви можете зустріти в літературі такі назви видів наукового дослідження, як **Case Study** (аналіз випадку, ситуації), **оперативне** дослідження, **пілотажне** дослідження, **пошукове (розвідувальне)** дослідження тощо.

Case Study – дослідження випадків (подій), що відбуваються на будь-яких об'єктах, з деякими діючими особами. Під цим визначенням підходить ціла група методів: біографічний метод, історичний метод, спостереження.

Різні вчені дають різне визначення **Case Study**.

Дж. Мітчелл: **Case Study** – „це детальний розгляд події або серії взаємопов'язаних подій, які, на думку дослідника, відбивають певні теоретичні принципи”.

Р. Йін: **Case Study** – „це емпіричне дослідження, в ході якого певні явища вивчаються в реальному життєвому контексті, коли межі між явищем і контекстом розмите”.

Ф. Гілдінгс: „у вибіркового дослідженні описують кілька рис з великого портрета людства, а **Case Study** дає опис багатьох рис малої кількості людей”.

Інколи **Case Study** ототожнюють з монографічним дослідженням – поглибленим вибіркоким дослідженням певної проблеми на окремому презентабельному з точки зору мети дослідження об'єкті.

Оперативне дослідження – зазвичай проводиться з практичною метою, в короткі терміни й за скороченою науковою програмою.

Пошукове (розвідувальне) дослідження здійснюється для уточнення проблеми, його результатом має стати більш коректна постановка завдань і висунення обґрунтованих гіпотез.

Пілотажне дослідження призначено для відпрацювання методики та технічних процедур дослідження.

Спільним для пошукового та пілотажного досліджень є те, що в обох випадках потрібна незначна сукупність об'єктів і вони здійснюються в короткі терміни.

Етапи наукових досліджень

1. Підготовчий етап (розробка програми дослідження).
2. Пілотажне дослідження.
3. Набуття первинної інформації.
4. Математичне (статистичне) опрацювання отриманих даних.
5. Аналіз отриманої в результаті опрацювання даних інформації.
6. Інтерпретація результатів дослідження, формулювання висновків і рекомендацій.

Обов'язкове і найскладніше завдання для будь-якого дослідника – це навчитися науково мислити, оскільки для проведення наукового дослідження необхідні:

- оволодіння наявними науковими поняттями, уявленнями;
- точний опис фактів, явищ і ситуацій із застосуванням загальноприйнятої термінології;
- уміння підбирати родинні факти за їхніми істотними ознаками;
- здібність групувати факти, їх певні ознаки відповідно до загальнонаукових правил;
- аналіз фактів і явищ, вичленовування з них загального й одиничного, істотного та другорядного;

- порівняння фактів і явищ, виявлення подібності та розходження, випадкового і закономірного;
- точне визначення понять, оскільки поняття – це шаблі наукового пізнання, що фіксують досягнутий рівень науки;
- побудова доказів і спростувань у науковій дискусії з опорою на дані науки та різних досліджень;
- „передбачення” тенденцій розвитку, можливої зміни явища, на основі історичних і сучасних тенденцій педагогічних явищ, аналізу здобутих фактів і даних інших наук;
- теоретичний висновок (створення наукової концепції, системи поглядів, абстракції на основі висновків інших досліджень).

Питання для обговорення:

1. Охарактеризуйте основні функції науки?
2. Назвіть основні риси наукових досліджень?
3. Дайте визначення поняттям „методологія” та „методологія публічного управління”.
4. Що таке метод наукового дослідження?
5. Які існують види наукових досліджень з публічного управління?
6. Назвіть основні етапи та види наукового дослідження.

ТЕМА 2. СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ЯК МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ З ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

План

- 2.1. Сутність системного підходу.
- 2.2. Класифікація систем.
- 2.3. Основні принципи системного підходу.
- 2.4. Системний аналіз.
- 2.5. Моделювання як метод наукового пізнання

2.1. Системний підхід – це напрям методології наукового пізнання і соціальної практики, в основі якого лежить розгляд об’єктів як цілісної безлічі елементів в сукупності стосунків і зв’язків між ними, тобто розгляд об’єктів як систем.

Іншими словами:

Системний підхід – це методологічний напрям в науці, основне завдання якого полягає в розробці методів дослідження і конструювання складно організованих об’єктів - систем різних типів і класів.

Грецьке слово „systema” означає „ціле”.

Весь світ, що оточує нас, складається з систем. Це атоми і галактики, молекули і живий організм, зоряні і соціальні системи. Такі утворення часто зустрічаються у навколишньому світі. Тому вивчення систем, їх класифікація одночасно є вивченням таїнств всесвіту, визначенням законів розвитку природи і суспільства.

Що ж таке система?

Система – це сукупність взаємозв’язаних елементів.

Те, з чого утворені системи, називається елементом, до тих пір, поки має який-небудь зв’язок з системою.

Взаємозв’язок елементів системи обумовлює її цілісність.

Якщо елемент системи втрачає зв’язок з системою, то він перетворюється на нову систему. Точно так, як і інша частина системи

перетворюється на нову систему.

Усі системи мають свої елементи. У атома це ядра і електрони, у зоряних систем це зірка і планети, що оточують її. І у людини безліч органів, що становлять його тіло. Кожен орган є елементом, тоді як тіло людини є системою.

Аналогічно і усі соціальні системи мають свої елементи.

Так, наприклад, сукупність людей складає таку соціальну систему, як сім'я. Кожна окрема людина є елементом сім'ї, а в цілому це соціальна система. У свою чергу, сукупність сімей, що компактно мешкають, складає таку соціальну систему, як сіло або місто. Наприклад, сукупність людей може складати таку соціальну систему, як трудовий колектив.

Наприклад, сукупність людей може складати таку соціальну систему, як трудовий колектив.

Системний підхід орієнтує дослідника на розкриття цілісності об'єкту, на виявлення різноманітних типів зв'язків в ній і зведення їх в єдину теоретичну картину.

Суть системного підходу в теорії організації полягає в уявленні про організацію як про систему.

У системах можна виділити деякі групи елементів, що функціонують певною мірою самостійно, які є дещо ізольованими і мають обмежене число зв'язків з іншими частинами цієї ж системи або з зовнішнім середовищем.

Такі частини системи називають *підсистемами*.

Надсистемою називають ширшу систему, в яку входить досліджувана система як складова частина. Угрупування елементів у підсистеми залежить також і від того аспекту, у якому вони розглядаються при дослідженні.

Отже, системний підхід представляє будь-яку систему як підсистему : над будь-якою системою є надсистема, яка знаходиться на більш високому рівні ієрархії систем.

2.2. Системи можна класифікувати по найрізноманітніших підставах.

Виберемо для розгляду лише ті підстави для класифікації, які є найбільш важливими для реалізації завдань нашого курсу:

1. По відношенню системи до довкілля:

- відкриті (є обмін ресурсами з навколишнім середовищем);
- закриті (відсутній обмін ресурсами з навколишнім середовищем).

Практично усі системи мають обмін ресурсами (енергетичними, матеріальними, інформаційними, людськими і тому подібне) з довкіллям.

2. За походженням системи.

Приклади систем (відповідно до класифікації за походженням) :

- штучні: знаряддя, механізми, машини, автомати, роботи і тому подібне;
- природні: живі, неживі, екологічні, соціальні і тому подібне об'єкти;
- віртуальні: уявні і, хоча реально не існуючі, але функціонуючі так само як і в разі, якби вони існували;
- змішані: економічні, біотехнічні, організаційні та ін.

3. За типом змінних які описують систему:

- з якісними змінними;
- з кількісними змінними;
- з різними змінними.

Приклади якісних змінних : передовий досвід, прогресивні тенденції, молода установа, інноваційні методи роботи, тип освіти керівника установи (технічне, гуманітарне, економічне) і тому подібне.

Приклади кількісних змінних : число співробітників, річний бюджет організації в гривнях, вік керівника організації, кількість обслуговуваних громадян, кількість працівників пенсійного віку, кількість міжнародних проектів, в розробці яких установа бере участь в поточному році і тому подібне.

4. За типом опису законів їхнього функціонування. У таблиці 2.1 представлена узагальнена характеристика систем залежно від типу опису законів їх функціонування.

Таблиця 2.1

Характеристика систем залежно від типу опису законів їх функціонування

<i>Тип опису законів функціонування</i>	<i>Характеристика систем</i>
Системи типу „чорна скринька”	закон функціонування системи невідомий, відомі тільки вхідні і вихідні повідомлення
Непараметризовані системи	закон не описаний, відомі лише деякі апріорні властивості закону
Параметризовані системи	закон відомий з точністю до параметрів і його можливо віднести до деякого класу залежностей
Системи типу „біла скринька”	закон функціонування системи відомий

5. За способом управління:

- ті, що управляються зовні;
- керовані зсередини (ті, що саморегулюються);
- з комбінованим управлінням.

2.3. Основні принципи системного підходу :

1. Принцип цілісності.
2. Принцип ієрархічності будови.
3. Принцип структуризації.
4. Принцип множинності опису.

Принцип цілісності - припускає розгляд системи як єдиного цілого (властивості якого не зводяться до суми властивостей компонентів системи) і в той же час як підсистему для вищих рівнів.

Принцип ієрархічності будови, тобто наявність безлічі (мінімум двох) елементів, розташованих на основі підпорядкування елементів нижчого рівня елементам вищого рівня. Реалізація цього принципу добре видно на прикладі будь-якої конкретної організації.

Принцип структуризації дозволяє аналізувати елементи системи і їх взаємозв'язку у межах конкретної організаційної структури. Як правило, процес функціонування системи обумовлений не стільки властивостями її окремих елементів, скільки властивостями самої структури.

Принцип множинності опису, відповідно до якого вимагається використати безліч кібернетичних, економічних і математичних моделей для опису окремих елементів і системи в цілому.

Системний підхід є певним етапом в розвитку методів пізнання, методів дослідження і конструювання, способів опису і пояснення природних або штучно створених об'єктів.

Найбільш широке застосування системний підхід знаходить при дослідженні складних об'єктів, що розвиваються, - багаторівневих ієрархій, як правило, біологічних, що самоорганізуються, психологічних, соціальних, економічних і інших систем (організацій).

Можна зустріти двояке розуміння системного підходу : з одного боку, цей розгляд, аналіз існуючих систем, з іншої – створення, конструювання, синтез систем для досягнення цілей.

Одним з відомих філософів, який досліджував й проблеми діяльності, і управління на засадах системного підходу, є Георгій Щедровицький. На основі його досліджень можна запропонувати модель державного управління, як виду суспільної діяльності, що містить такі основні складові:

- цілі (місія, ієрархія цілей держави, стратегія розвитку держави, державна політика);
- організаційно-функціональна структура (сукупність певних органів державної влади з їх функціями та завданнями);
- сукупність процесів (змінення стану держави, її розвиток, управління, комунікація, дослідження на державному рівні);
- засоби (державно-управлінські технології, наука державного управління, державна освіта, правова та адміністративна культура, державний бюджет, державна служба, інші державні ресурси);

- морфологія, на якій склалася та існує система (суспільство, його стан, вся різноманітність суспільної діяльності);
- результати (новий стан держави).

2.4. На практиці системний підхід реалізується найчастіше у вигляді системного аналізу.

Системний аналіз виник в епоху розробки комп'ютерної техніки. Успіх його застосування при рішенні складних завдань багато в чому визначається сучасними можливостями інформаційних технологій.

Системний аналіз – це сукупність методів і засобів дослідження складних, багаторівневих і багатокомпонентних систем, об'єктів, процесів, що спираються на комплексний підхід, облік взаємозв'язків і взаємодій між елементами системи.

Системний аналіз відіграє важливу роль в процесі планування і управління, при виробленні і ухваленні управлінських рішень.

Системний аналіз – це сукупність методів, які гуртуються на використанні ЕВМ і орієнтованих на дослідження складних систем – технічних, економічних, екологічних і так далі.

Результатом системного дослідження певної проблеми управління соціальною установою може бути, наприклад, розробка плану розвитку установи. Витоки системного аналізу, його методичні концепції лежать в тих дисциплінах, які займаються проблемами ухвалення рішень : теорії операцій і загальної теорії управління.

Системний аналіз створює основу для логічного і послідовного дозволу проблеми ухвалення рішень.

Класифікація проблем, для вирішення яких підходить системний аналіз.

Добре структуровані (well – structured) – це кількісно сформульовані проблеми, в яких істотні залежності з'ясовані дуже добре.

Неструктуровані (unstructured) – це якісно виражені проблеми, що містять лише опис найважливіших ресурсів, ознак і характеристик, кількісні залежності між якими абсолютно невідомі.

Для вирішення добре структурованих проблем використовується відома методологія дослідження операцій, яка полягає в побудові адекватної математичної моделі (наприклад, завдання лінійного, нелінійного, динамічного програмування, завдання теорії масового обслуговування, теорії ігор та ін.) і застосуванні методів для відшукування оптимальної стратегії управління цілеспрямованими діями.

Для вирішення слабо структурованих проблем використовується методологія системного аналізу, системи підтримки ухвалення рішень (СПУР).

Основні етапи процедури ухвалення рішень:

- формулювання проблемної ситуації;
- визначення цілей;
- визначення критеріїв досягнення цілей;
- побудова моделей для обґрунтування рішень;
- пошук оптимального (допустимого) варіанту рішення;
- узгодження рішення;
- підготовка рішення до реалізації;
- затвердження рішення;
- управління ходом реалізації рішення;
- перевірка ефективності рішення.

Системний аналіз зводиться до уточнення проблеми і її структуризації в серію завдань, знаходженню критеріїв їх рішення, деталізації цілей.

Системний аналіз – сукупність методів і засобів дослідження і конструювання складних об'єктів, передусім методів обґрунтування рішень при створенні і управлінні технічними, економічними і соціальними системами.

Згідно з принципами системного аналізу що виникає перед суспільством та або інша складна проблема (передусім проблема управління) має бути розглянута в цілісному контексті – як система у взаємодії усіх її компонентів, найчастіше як організація компонентів, що має спільну мету.

Проте реальні матеріальні системи архіскладні, і тому для цілей системного аналізу використовуються моделі, що відбивають властивості реальної системи в певному наближенні, тобто в процесі системного аналізу необхідно побудувати пояснювальну модель, що більш менш відбиває реальну систему.

Методи і процедури системного аналізу :

- абстрагування і конкретизація;
- аналіз і синтез, індукція і дедукція;
- формалізація і конкретизація;
- композиція і декомпозиція;
- лінеаризація і виділення нелінійних складових;
- структуризація і реструктурування;
- макетування;
- алгоритмізація;
- моделювання і експеримент;
- програмне управління і регулювання;
- розпізнавання і ідентифікація;
- кластеризація і класифікація;
- експертне оцінювання і тестування;
- верифікація і інші методи і процедури.

Дослідження складних системних об'єктів вимагає гармонійного поєднання аналітичних і синтетичних методів вивчення структури і функцій системи.

Розвиток системи („прогресивний” розвиток – поступальне „поліпшення» в процесі розвитку) – процес закономірної зміни, переходу з

одного стану в інший, „досконаліший”, від простого до складного, від нижчого до вищого.

Весь світ, що оточує нас, – взаємодіючі системи.

Мета системного аналізу – вивчити ці взаємодії, їх потенціал і направити їх на службу людині.

Керівник повинен прагнути мислити системно, а, означає, вивчати проблеми, з якими стикається увірена йому установа, комплексно.

Йому має бути властивий особливий склад розуму, що базується на мультизнаннях (знаннях галузі, в якій він працює, і знання і уміння в області організації і проведення наукових досліджень), досить великому кругозорі і досвіді, високому рівні інтуїції передбачення, умінні приймати доцільні ресурсозабезпеченні рішення, ґрунтовані на науковому аналізі ситуації.

2.5. Моделювання як метод наукового пізнання виникло в зв'язку з необхідністю вирішення завдань, які з тих чи інших причин не можуть бути вирішені безпосередньо. Вони виникають у випадках, коли об'єкт або недосяжний для дослідника, або він ще не існує і потрібно обрати оптимальний варіант його створення, або дослідження реального об'єкта вимагає багато часу та економічно невигідне тощо. При моделюванні використовується принцип аналогії, ґрунтуючись на якому в процесі наукового дослідження висуваються гіпотези, тобто передбачення, що будуються на невеликій кількості дослідних даних, спостережень, інтуїтивних припущень, перевірка правильності яких здійснюється шляхом експерименту. Таким чином, модель виконує функцію проміжної ланки між дослідником та об'єктом пізнання. Метод моделювання передбачає, що об'єкт вивчається не безпосередньо, а шляхом дослідження іншого об'єкта, який в певному відношенні є аналогом першого.

Модель (від лат. *modulus* – міра) це певний умовний образ об'єкта дослідження, котрий замінює останній і перебуває з ним у такій відповідності, яка дозволяє отримати нове знання.

Модель будується для того, щоб відобразити характеристики об'єкта (елементи, взаємозв'язки, структурні та функціональні властивості), суттєві з точки зору мети дослідження. Отже, моделювання пов'язане зі спрощенням прототипу, абстрагуванням від ряду його властивостей, ознак, сторін. Схема органу державного управління, наприклад, є її графічною моделлю, що відображує її структуру. Характерною ознакою моделей можна вважати їх спрощеність стосовно оригіналу або реальної життєвої ситуації, яку моделюють. Спрощеність моделей є неминучою, тому що оригінал лише в обмеженій кількості відношень відображується в моделі. Надмірно спрощена модель, проте, може призвести до невідповідності з досліджуваним об'єктом, що унеможливило його вивчення. З іншого боку, врахування в моделі якомога більшої кількості властивостей, ознак, сторін об'єкта призводить до ускладнення процесу дослідження.

Отже, *моделювання з точки зору наукового дослідження* – це метод опосередкованого пізнання за допомогою штучних або природних систем, які зберігають певні особливості об'єкта і таким чином, заміщуючи його, дають змогу отримати нове знання про оригінал.

У системному аналізі моделі є дуже важливим компонентом дослідження та проектування нових систем. Не менш важливий і прагматичний аспект моделювання, при якому модель розглядається як засіб керування системою, засіб організації практичних дій, спосіб представлення цілей діяльності. Модель є цільовим відображенням об'єкта-оригінала, що виявляється у множинності моделей одного й того ж об'єкта, тобто для різних цілей або завдань дослідження можна будувати різні моделі, тому ціль або завдання дослідження визначають, які саме ознаки системи мають бути відображені в моделі. Отже, питання про якість такого відображення адекватності моделі реальності правомірно вирішувати лише стосовно поставленої мети. Процес дослідження реальних систем, що охоплює побудову моделі, дослідження її властивостей і перенесення одержаних відомостей на реальну систему, називають моделюванням.

Основна функція моделі – це її використання як засобу пізнання. До конкретизованих (похідних від основної) функцій належать:

- засіб наукового осмислення дійсності;
- засіб спілкування;
- засіб навчання і тренування; інструмент прогнозування;
- засіб постановки та проведення експерименту.

Модель як засіб осмислення дійсності дає можливість впорядкувати та формалізувати початкові уявлення про об'єкт дослідження. У процесі побудови моделі виявляються суттєві взаємозв'язки та залежності, послідовність дій (алгоритм) і необхідні ресурси.

Як засіб спілкування модель дає змогу точніше сформулювати основні поняття і стисло описати систему, дозволяє пояснити причинно-наслідкові зв'язки та загальну структуру системи, що досліджується та моделюється.

Використання моделей для навчання і тренування сприяє підвищенню ефективності і скороченню тривалості навчання. Імітація різноманітних практичних ситуацій на моделі, особливо проблемних і критичних, інформація про дії попередників підвищує якість освіти. Одним із прикладів застосування моделей є ділові ігри, які використовуються адміністративним персоналом, менеджерами тощо.

Для прогнозування використовуються так звані прогностичні моделі, що дають змогу передбачити поведінку системи в майбутньому на основі інформації про її ретроспективу.

Як засіб проведення наукового експерименту модель застосовується в тих випадках, коли проведення реального експерименту неможливе або недоцільне. При використанні моделі в сфері управління системою передбачається, зокрема, імітаційне моделювання для прийняття управлінських рішень, у плануванні, при підготовці персоналу тощо.

Для створення моделі доцільно, передусім, вербально охарактеризувати систему, тобто описати:

- зовнішнє середовище;

- зв'язки системи з зовнішнім середовищем;
- елементний склад системи, її частин, які можуть розглядатись як підсистеми;
- зв'язки між елементами системи (або найважливіші зв'язки, якщо неможливо описати всі);
- дію або функціонування системи.

Такий опис можна вважати початковою моделлю системи, яка є базовою для створення спеціалізованих моделей: графічних, математичних, статистичних тощо.

Процес побудови моделі складається з таких основних етапів: постановка завдання моделювання; вибір виду моделі; перевірка моделі на достовірність; застосування моделі; оновлення моделі.

Питання для обговорення:

1. Дайте визначення поняттю „система”.
2. Як класифікуються системи?
3. Які основні принципи системного підходу?
4. Що таке системний аналіз?
5. Які існують методи системного аналізу?
6. Що таке моделювання з точки зору наукового дослідження?
7. Які існують етапи побудови моделі у науковому дослідженні?

ТЕМА 3. ПРОГРАМА НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ В ГАЛУЗІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

План

- 3.1. Місце і роль програми в дослідженні.
- 3.2. Структура програми:
 - 3.2.1. постановка проблеми, формулювання теми дослідження;
 - 3.2.2. мета і завдання дослідження;
 - 3.2.3. об'єкт і предмет дослідження;
 - 3.2.4. інтерпретація основних понять дослідження;
 - 3.2.5. формулювання робочих гіпотез;
 - 3.2.6. організаційно-методичний план дослідження.

3.1. Програма дослідження – це документ, в якому викладена і обґрунтована логіка і методи дослідження відповідно до поставлених цілей і вирішуваних завдань.

Програма дослідження є теоретико-методологічною основою процедур збору, обробки і аналізу інформації, необхідної для отримання теоретичних висновків і практичних рекомендацій.

Програма дослідження містить теоретичні обґрунтування методологічних підходів і методичних прийомів вивчення певного явища або процесу. Програма визначає проблему, мету, завдання дослідження, методи їх вирішення, а також основні шляхи і форми впровадження в практику очікуваних результатів. Вона виконує роль стрижневого кореня дослідження, зумовлюючи його змістовно-сміслову цінність, якість та надійність отриманої інформації.

Програма дослідження виконує три основні функції:

– методологічну – дає змогу визначити проблему, задля якої здійснюється дослідження; сформулювати його мету і завдання; зафіксувати вихідні положення про досліджуваний об'єкт; зіставити дане дослідження з тими, що проводилися раніше;

- методичну – дає можливість розробити загальний логічний план дослідження; визначити методи збору і аналізу інформації; розробити процедуру дослідження; провести порівняльний аналіз отриманих результатів;
- організаційну – забезпечує розробку чіткої системи розподілу праці між членами дослідницької групи; налагодження контролю за ходом і процесом дослідження, публікацію результатів тощо.

3.2. Структура програми

3.2.1. Постановка проблеми формулювання теми дослідження

Безпосереднім приводом для проведення емпіричного дослідження служить об'єктивно існуюче протиріччя.

Реальні життєві протиріччя створюють наукову проблемну ситуацію, для вирішення якої потрібні подальший розвиток наукового знання і відповідні управлінські рішення, що виробляються на основі цього нового знання.

Проблемна ситуація відображається в науковій проблемі, в якій фіксується протиріччя між потребами суспільства і його організацій в певних практичних діях і незнанням шляхів і засобів реалізації цих дій.

Правильна постановка наукової проблеми означає вихід за межі вивченого в сферу того, що повинно бути вивчено.

На основі ретельного вивчення вітчизняних та зарубіжних публікацій у вибраному та суміжних наукових напрямках формулюють основну проблему і в загальних рисах визначають очікуваний результат.

Чи завжди проблемна ситуація, що виникає в процесі практичної діяльності, стає науковою проблемою?

Проблемна ситуація, що виникає в процесі практичної діяльності, не завжди виливається в наукову проблему. Якщо проблемну ситуацію можна вирішити вже відомими засобами, то йдеться про проблему суто практичну, про спосіб додатка старих знань і вже наявних засобів.

Особливістю рішення наукових проблем є отримання нового знання.

Важливим під час формулювання проблеми є вивчення стану наукових розробок у цьому напрямі, у процесі якого слід розділити:

- 1) знання, що набули загального визнання наукової спільноти та перевірені на практиці;
- 2) питання, які є недостатньо розробленими і вимагають наукового обґрунтування;
- 3) невирішені питання, сформульовані у процесі теоретичного осмислення, запропоновані практикою або ті, що виникли під час вибору теми. Такий підхід надає змогу з'ясувати зміст проблеми.

Важливою складовою, що забезпечує ефективність проведення будь якого наукового-дослідження, є чітке формулювання його теми, яка повинна відбивати рух від досягнутого наукою, від звичного до нового, містити момент зіткнення старого з новим. Тема дослідження – методологічна характеристика дослідження; відображає проблему в її характерних рисах, окреслює межі дослідження, конкретизуючи основний задум та створюючи передумови успіху роботи в цілому. Тема – частина наукової проблеми, яка охоплює одне або кілька питань дослідження. Тема формується на основі загального ознайомлення з проблемою, в межах якої буде проводитись дослідження.

3.2.2. Мета і завдання дослідження

Як правило, в загальному вигляді метою дослідження є пошук шляхів вирішення наукової проблеми.

Мета дослідження – це кінцевий результат, на досягнення якого воно спрямоване. Вона має адекватно відображатись у темі роботи, містити в узагальненому вигляді очікувані результати та наукові завдання.

Чітке формулювання конкретної мети – одна з найважливіших методологічних вимог до програми наукового дослідження. Мета дослідження полягає у вирішенні наукової проблеми шляхом удосконалення вибраної сфери діяльності конкретного об'єкта

Завдання дослідження – це ті конкретні дії, які треба вчинити, щоб досягти мета дослідження.

Завдання повинні розглядатись як основні етапи наукового дослідження. Завдання підпорядковуються основній меті і спрямовані на послідовне її досягнення. Вони не можуть сформулюватися як „вивчення”, „ознайомлення”, „дослідження” тощо, оскільки таким чином вказують не на результат наукової розробки, а на окремі технологічні процеси. Завдання дослідження визначають для того, щоб більш конкретно реалізувати його мету.

Завдання наукового дослідження, як правило, полягають у:

- вирішенні теоретичних питань, які пов’язані з проблемою дослідження (введення до наукового обігу нових понять, розкриття їх сутності і змісту; розроблення нових критеріїв і показників; розроблення принципів, умов і факторів застосування окремих методик і методів);
- виявленні, уточненні, поглибленні, методологічному обґрунтуванні суттєвості, природи, структури об’єкта, що вивчається; виявленні тенденцій і закономірностей процесів; аналізі реального стану предмета дослідження, динаміки, внутрішніх протиріч розвитку;
- виявленні шляхів та засобів удосконалення явища, процесу, що досліджується (практичні аспекти роботи); обґрунтуванні системи заходів, необхідних для вирішення прикладних завдань;
- експериментальній перевірці розроблених пропозицій щодо розв’язання проблеми, підготовці методичних рекомендацій для їх використання на практиці.

Розрізняють основні і неосновні завдання дослідження.

Основні завдання безпосередньо пов’язані з метою дослідження, повністю їй відповідають.

Неосновні ставляться для підготовки майбутніх досліджень, вирішення методологічних питань, перевірки побічних гіпотез, не пов’язаних безпосередньо з проблемою, що вивчається, і тому подібне.

3.2.3. Об’єкт і предмет дослідження

Об'єкт дослідження - це процес або явище, яке породжує проблемну ситуацію і тому вибране для вивчення. Приклади об'єктів наукових досліджень : діяльність державних службовців або керівників; умови, в яких ця діяльність здійснюється; процес надання послуг або процес управління системою; система публічного управління в тій або іншій країні і тому подібне.

Окрім поняття „об'єкт дослідження”, існує поняття „одиниця спостереження”.

Якщо об'єкт дослідження – діяльність людей(наприклад, державних службовців), то одиницями спостереження (в даному випадку – синонім терміну „дослідження”) є носії цієї діяльності – люди (державні службовці).

Предмет дослідження – це та із сторін (той з аспектів) об'єкту дослідження, яка (який) безпосередньо підлягає вивченню.

Іншими словами, предмет дослідження – це найбільш значима сторона його з точки зору мети дослідження.

Одному і тому ж об'єкту може відповідати декілька різних предметів дослідження, кожен з яких за змістом визначається тим, яку саме сторону об'єкту він відбиває, з якою метою і для вирішення якої саме проблеми вибраний.

3.2.4. Інтерпретація основних понять дослідження

Важливим моментом розробки програми дослідження є інтерпретація і операціоналізація його основних понять.

Цілі інтерпретації полягають в тому, щоб забезпечити їх адекватне розуміння і редукування змісту поняття до емпіричних ознак, добитися зіставлення змісту загальних понять з реальною дійсністю, створити можливість виміру науковими методами досліджуваного явища, об'єкту, процесу. Складові процедури інтерпретації поняття:

Теоретична інтерпретація – це зіставлення цього поняття з іншими відомими поняттями (їх називають поняттями-інтерпретантами).

Провести теоретичну інтерпретацію поняття – це означає дати йому визначення. Тобто, результатом процедури теоретичної інтерпретації поняття повинне стати його словесне визначення.

Уміння дати визначення поняттю – завдання непросте, для її вирішення потрібний великий запас знань і досвіду.

Наприклад:

- Що означає поняття „ефективність управління”?
- Що означає поняття „задоволеність професією”?
- Що означає поняття „компетенції державного службовця”?
- Що означає поняття „культура спілкування”?
- Що означає поняття „якість адміністративних послуг”? та ін.

Емпірична інтерпретація – це зіставлення цього поняття з емпіричними даними (з результатами тих або інших вимірів). Це специфічна процедура пошуку емпіричних значень теоретичних термінів.

Результатом процедури емпіричної інтерпретації поняття повинно стати його операціональне визначення поняття.

Операціональне визначення поняття – це розкриття значення теоретичного поняття через вказівку тієї експериментальної операції, результат якої, доступний емпіричному спостереженню або виміру, свідчить про наявність явища, вираженого в понятті.

У простому випадку операціональне визначення поняття – ця вказівка емпіричного показника (індикатора), який свідчить про наявність явища, вираженого в понятті. Емпіричний показник – це спостережуване і вимірюване явище, яке використовується для того, щоб вказати на наявність іншого явища, недоступного для прямого спостереження і виміру.

Приклад: поняття „Задоволеність працею” визначається через такі показники:

- *задоволеність спеціальністю;*
- *задоволеність змістом і характером роботи;*
- *задоволеність умовами праці;*

- *задоволеність зарплатою;*
- *задоволеність морально-психологічним кліматом у колективі;*
- *задоволеність перспективами кар'єрного зростання.*

3.2.5. Формулювання робочих гіпотез

Гіпотеза – це науково обґрунтоване припущення про структуру об'єктів, що вивчаються, про характер елементів і зв'язків, що утворюють ці об'єкти, про механізми їх функціонування і розвитку.

Основні типи гіпотез в наукових дослідженнях:

Описові гіпотези – це припущення про структуру явища, що вивчається.

Приклад описової гіпотези :

У структурі ціннісних орієнтацій сучасної молоді перші місця займають матеріальне становище, кар'єра, любов.

Пояснювальні гіпотези – це припущення про причинно-наслідкові зв'язки в явищі, що вивчається.

Приклад пояснювальної гіпотези :

Процес надання адміністративних послуг буде ефективним за умов:

- 1) організації підвищення кваліфікації та самоосвіти працівників;
- 2) впровадження системи оцінювання якості адміністративних послуг.

Генетичні гіпотези – це припущення про виникнення та напрямки розвитку явища, що досліджується.

Основні вимоги до гіпотези:

1. Гіпотеза має бути несуперечливою (формулювання гіпотези повинне піддаватися логічному аналізу, що встановлює її несуперечність).
2. Гіпотеза має бути доступна перевірці в ході дослідження.

3.2.6. Організаційно-методичний план дослідження

Організаційно-методичний план дослідження складається з :

- стратегічного плану дослідження;
- методичного плану дослідження;
- робочого плану дослідження.

Види стратегічних планів дослідження:

Пошуковий план застосовується тоді, коли немає ясного уявлення про об'єкт або проблему дослідження.

Мета такого плану – формулювання проблеми, висунення гіпотез.

Реалізація пошукового плану, як правило, припускає вивчення законодавчих і нормативних документів, наукових публікацій, опитування експертів, спостереження.

Пошуковий план слід відрізнити від пілотажного дослідження.

Пілотажне (пробне) дослідження – це перевірка методик, яку можна здійснити при будь-якому стратегічному плані.

Описовий стратегічний план застосовується тоді, коли наявні знання про проблему дозволяють сформулювати описову гіпотезу, тобто гіпотезу про структурно-функціональні зв'язки і характеристики об'єкту.

Мета описового плану – намітити шляхи перевірки описової гіпотези і у разі її підтвердження отримати певні якісно-кількісні характеристики об'єкту, що вивчається.

Експериментальний стратегічний план застосовується тоді коли наявні знання про досліджуваний об'єкт дозволяють висунути пояснювальну гіпотезу.

Мета експериментального плану – намітити шляхи встановлення причинно-наслідкових зв'язків в об'єкті, розкрити не лише структуру об'єкту, але і причини, що обумовлюють його функціонування і розвиток.

Нерідко в одному дослідженні поєднуються різні стратегічні плани.

Разом з поняттям „Стратегічний план дослідження” використовується поняття „Дослідницькі стратегії”. Види основних дослідницьких стратегій: монографічні; порівняльні; тимчасові; територіальні.

Методичний план – організовує методичний інструментарій дослідження - методи і процедури збору, обробки і аналізу соціологічної інформації.

У методичному плані описуються:

- процедури (методи і методики) збору первинної інформації;
- способи і порядок їх застосування;
- методи обробки зібраних даних;
- опис методів аналізу отриманої інформації.

Робочий план дослідження – впорядкування основних етапів дослідження відповідно до його програми, календарних термінів, матеріальних і людських ресурсів, необхідних для досягнення кінцевої мети дослідження.

Основні ланки робочого плану :

- пілотажне дослідження;
- польовий етап - (масовий збір даних на об'єкті);
- підготовка первинних даних до обробки;
- обробка даних, їх аналіз і інтерпретація;
- виклад результатів дослідження.

Створення програми розпочинається з розробки концепції дослідження, яка визначає його основну ідею. Концептуальні положення дослідження фіксують у методологічному розділі програми.

Методологічний розділ включає:

- проблемну ситуацію, яка зумовлює необхідність проведення дослідження (чому проводиться) , формулювання суперечності;
- вибір теми дослідження;
- визначення об'єкта і предмета дослідження;
- структурний (логічний) аналіз об'єкта;
- визначення мети і основних завдань дослідження;
- обґрунтування робочих гіпотез (гіпотези не є обов'язковим елементом програми).

Методико-процедурний розділ містить:

- Методику дослідження (методи збирання, обробки та аналізу даних);
- Формування вибіркової сукупності (тип вибірки, структура вибіркової сукупності, обсяг вибірки);
- Інструментарій для збору інформації.

Питання для обговорення:

1. Що таке програма наукового дослідження?
2. Яка структура програми наукового дослідження?
3. Дайте визначення поняттю «наукова проблема».
4. Чим відрізняються об'єкт і предмет наукового дослідження?
5. Яке значення мети та завдань у науковому дослідженні?
6. Як здійснюється теоретична інтерпретація поняття?
7. Що є результатом емпіричної інтерпретації поняття?
8. Які існують типи наукових гіпотез?
9. Які існують типи стратегічних планів наукових досліджень з публічного управління?
10. Які функції програми наукового дослідження?

ТЕМА 4. ВИБІРКОВИЙ МЕТОД У НАУКОВОМУ ДОСЛІДЖЕННІ В ГАЛУЗІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

План

4.1. Поняття про суцільне та несуцільне дослідження. Методи несуцільного дослідження.

4.2. Головні поняття вибіркового методу

4.3. Головні способи формування вибіркової сукупності

4.1. За ступенем повноти охоплення одиниць, що входять в об'єкт дослідження, усі дослідження можна розподілити на дві нерівні за широтою розповсюдження групи: суцільні та несуцільні, або як часто кажуть – суцільні та суцільні статистичні спостереження.

Суцільне дослідження потребує повного охоплення сукупності, що вивчається, усіх одиниць, що її складають, без винятку.

Несуцільне дослідження охоплює лише ту чи іншу частину одиниць сукупності, що вивчається.

Несуцільні дослідження реалізуються за допомогою наступних методів відбору одиниць дослідження: монографічний метод; метод основного масиву; вибіркового методу.

Монографічний метод поряд з фіксацією статистичних даних передбачає детальне якісне описання досліджуваних явищ. Частина (сукупність одиниць) об'єкта дослідження, що обирається для монографічного дослідження, має бути в певному сенсі типовою для всього об'єкта або його найважливіших елементів.

Наприклад, для монографічного дослідження особливостей управління сільськими й міськими школами необхідно обрати кілька типових сільських та кілька типових міських шкіл.

Перевагою монографічного методу є можливість глибокого проникнення в сутність досліджуваного явища. Проте його варто

застосовувати у комбінації з суцільним або іншими видами несуцільного дослідження.

Методом основного масиву, як правило, вивчається якомога більша частина досліджуваного об'єкта.

Так, наприклад, якщо ви досліджуєте особливості висвітлення проблем державного управління на сторінках науково-вироб. журналу „Держава та регіони” серія „Державне управління”, який видається 4 рази на рік з 2002 року, то може так статися, що в Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського (а саме там зберігаються випуски цього журналу) відсутні деякі номери, або погано збереглися сторінки з деякими статтями. Проте головний масив номерів і, відповідно, публікацій є в наявності. Тоді ми можемо говорити про використання методу основного масиву, який дозволяє зробити достовірні висновки за умови якісного аналізу цього масиву.

Ще одним прикладом методу основного масиву є організація опитування експертів, коли прагнуть залучити до дослідження якомога більшу кількість компетентних осіб.

У разі використання **вибіркового методу** дослідження здійснюється на вибірковій сукупності, сформованій за певними правилами.

Механізм формування вибірки полягає у відборі порівняно невеликої кількості певних одиниць, вивчення яких надають достатній обсяг інформації про сукупність, з якої ці одиниці вибрано.

Таблиця 4.1

Характеристика способів формування сукупності, що досліджується

Спосіб формування		Стисла характеристика
1. Суцільне дослідження		Вимагає охоплення всіх одиниць, що складають досліджувану сукупність
2. Несуцільне дослідження	2.1. Монографічний метод	Вивчаються одиниці, типові за певними критеріями для всієї досліджуваної сукупності
	2.2. Метод основного масиву	Вивчається більшість одиниць досліджуваної сукупності або її найважливіші елементи
	2.3. Вибірковий метод	Будується вибірка відповідно до заданих правил

У таблиці 1 наведено узагальнені характеристики способів формування сукупності, що досліджується.

4.2. Вибірковий метод – це метод дослідження, який дозволяє робити висновки про характер розподілу досліджуваних ознак генеральної сукупності (ГС) на підставі вивчення її певної частини – вибіркової сукупності (ВС).

Переваги вибіркового методу:

- суттєво зменшує витрати ресурсів, засобів, часу на виконання того чи іншого наукового завдання;
- підвищує якість і надійність процедур набуття й опрацювання даних;
- дозволяє вивчати об'єкти, суцільне дослідження яких неможливе через значний обсяг одиниць, що їх складають, недостатніх матеріальних, часових, людських ресурсів тощо.

Обмеження в застосуванні вибіркового методу

Вибірковий метод не можна застосовувати до вивчення тих об'єктів, яким не притаманна якісна однорідність одиниць, що складають ці об'єкти, за ознаками, що є значущими з точки зору мети дослідження. Головними поняттями вибіркового методу є: „генеральна сукупність”, „вибіркова сукупність”, „репрезентативність вибірки”.

Генеральна сукупність (ГС) – це вся сукупність елементів, яку треба вивчити й на яку необхідно розповсюдити висновки за результатами дослідження.

Вибіркова сукупність (ВС, або вибірка) – це сукупність об'єктів, які відібрано для безпосереднього вивчення із генеральної сукупності.

Іншими словами, вибірковою сукупністю називається частина об'єктів ГС, які виступають у якості одиниць статистичного спостереження.

Генеральна сукупність містить в собі усі без винятку одиниці, що складають об'єкт дослідження, а вибіркова сукупність (ВС) являє собою

спеціальним чином відібрану частину ГС. При цьому статистичне спостереження (дослідження) здійснюється саме за елементами ВС.

Кількість елементів у генеральній чи вибірковій сукупності називають їх *об'ємами (обсягами)*.

Фактично і метод основного масиву, і монографічний також передбачають статистичне спостереження за певною частиною генеральної сукупності.

Що ж є характерною ознакою вибірки?

Характерною ознакою вибірки є те, що ВС конструюється таким чином, щоб при мінімумі досліджуваних об'єктів вдалося б з необхідним ступенем гарантії представити всю ГС.

ВС – модель ГС.

Для побудови вибірки необхідно мати її так звану **основу**.

Основа вибірки – це певна інформація про генеральну сукупність, яка відповідає вимогам повноти, точності, адекватності меті дослідження, зручності роботи з нею, відсутності дублювання одиниць аналізу.

В якості *основи вибірки* в наукових дослідженнях можна використовувати списки державних службовців, скарги користувачів послуг, перелік центрів адміністративних послуг тощо.

Одиниці відбору – елементи ГС, які відбираються на кожному етапі вибірки.

Одиниці аналізу – це елементи сформованої вибіркової сукупності, які підлягають дослідженню.

Репрезентативність вибірки – це її властивість представляти параметри ГС, значущі для конкретного дослідження.

РЕПРЕЗЕНТАТИВНИЙ – представницький, характерний, типовий для чого-небудь.

Іншими словами, *репрезентативність вибірки* – це її основна властивість, здатність її відтворювати і представляти характеристики ГС.

Репрезентативна вибірка має являти собою меншу за розміром, але достатньо точну модель генеральної сукупності.

Для того, щоб забезпечити можливість точного відображення складної організації ГС і певний ступінь впевненості в тому, що пропонувані процедури здатні це зробити, дослідники звертаються до методів статистики.

При цьому вони діють у двох напрямках: по-перше, використовуючи певні правила (внутрішню логіку), вивчають питання про те, **які саме об'єкти треба вивчити, кого або що необхідно включити в конкретну вибірку**; по-друге, використовуючи зовсім інші правила, вирішують, **скільки таких об'єктів необхідно вибрати**.

Помилки вибірки. На репрезентативність вибірки можуть впливати процедурні (помилки реєстрації) й випадкові (ті, що залежать від змінності ознаки, що вивчається) помилки. Крім того, виокремлюють так звані систематичні помилки вибірки.

Систематична помилка – це помилка, що відбиває певні суттєві зв'язки, що виникають між об'єктом, суб'єктом й умовами проведення статистичного спостереження. Систематична помилка може виникнути навіть при суцільному статистичному спостереженні й може закреслити результати всього дослідження.

Випадкові помилки відбивають менш суттєві зв'язки між об'єктом, суб'єктом й умовами реєстрації й складаються з різноманітних статистичних погрешностей у процесі статистичного спостереження.

Неприпустимі дії дослідника, наслідком яких є втрата репрезентативності результатів дослідження:

- *заміна запланованих при формуванні вибірки одиниць на інші;*
- *неповне охоплення ВС.*

4.3. Головні схеми формування вибіркової сукупності у наукових дослідженнях наведено на рис. 4.1.

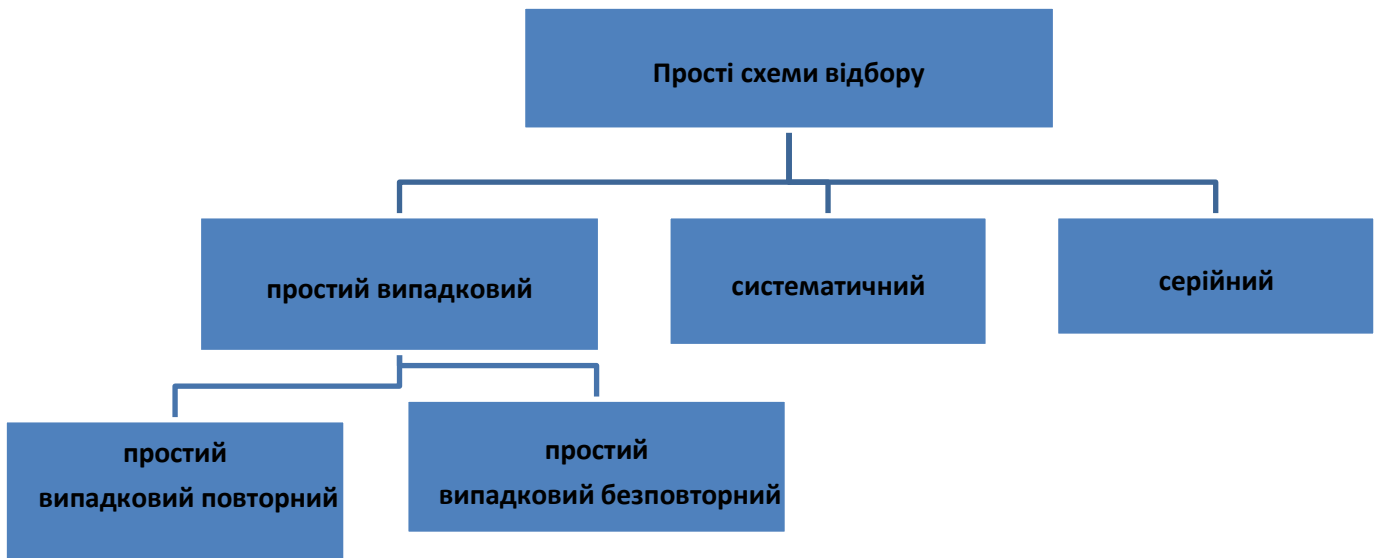

Рис. 4.1. Головні способи формування вибіркової сукупності

1. Простий випадковий відбір

В основі простого випадкового відбору лежить принцип рандомізації (випадковості).

Вибірка вважається випадковою у разі, якщо:

- 1) усі одиниці генеральної сукупності мають рівні шанси потрапити до вибірки;
- 2) будь-яке сполучення (комбінація) з n об'єктів (де n – кількість одиниць в ГС) має рівні шанси потрапити до вибірки.

Розрізняють 2 схеми простого випадкового відбору:

- 1) простий випадковий безповторний відбір (частіше за все використовується в педагогіці й полягає в тому, що одиниця, яка потрапила при відборі до вибірки, «не повертається» до ГС, з якої здійснюється відбір, тобто в подальшому відборі не бере участі);
- 2) простий випадковий повторний відбір (одиниця, яка потрапила при відборі до вибірки, «повертається» до ГС, з якої здійснюється відбір, тобто теоретично може бути обрана повторно).

Переваги простого випадкового відбору: в якості основи вибірки необхідно мати досить просту інформацію про ГС – перелік (або опис) її елементів (одиниць відбору).

Недоліки простого випадкового відбору: отримати перелік (або опис) елементів великої ГС часто важко, а іноді й неможливо (*неможливо сформувати перелік всіх слухачів магістратури „Публічне управління та адміністрування” України, оскільки ця сукупність не просто дуже значна за обсягом, а ще й мінлива, бо кожен день хтось вибуває зі складу студентів, а хтось вступає або поновлюється*).

Систематична вибірка

У наукових дослідженнях іноді застосовують дещо спрощений варіант простого випадкового відбору, який має назву **систематичного відбору**.

Для реалізації систематичного відбору потрібна така ж сама основа вибірки, як і для простого випадкового відбору.

Вибір одиниць аналізу при систематичному відборі здійснюється через інтервал k . Наприклад, якщо номер першого елемента, що потрапив до вибірки, – 3, а $k = 20$, то до вибірки потрапляють елементи з номерами: 3, 23, 43, 63 тощо.

Варіанти початку систематичного відбору.

Неприпустимим є початок систематичного відбору з першого елемента основи вибірки, оскільки в цьому разі порушується перша умова випадковості вибірки.

Тому в якості першого елемента обирають:

- 1) серединний елемент основи вибірки або елемент, що стоїть поряд з ним;
- 2) перший елемент відбирається стохастично (за допомогою таблиць або комп'ютерних датчиків випадкових чисел). Величина k залежить від характеру поставленої проблеми, від розмаху значень досліджуваної характеристики ГС. Якщо відомий обсяг запланованої вибірки (його можна знайти в спеціальних таблицях – див., наприклад, табл.

1), то число k визначається таким чином:

$k = \text{обсяг ГС} / \text{обсяг вибірки}$.

Наприклад, якщо обсяг $ГС=3000$ одиниць, обсяг запланованої вибірки згідно з таблицею 1 дорівнює 300 одиницям, що знаходиться в межах припустимої помилки.

Тобто при систематичному відборі елементи вибіркової сукупності однозначно визначаються номером першого елемента й величиною k .

Важливе зауваження: При застосуванні систематичного відбору необхідно стежити за тим, щоб списку, що використовується в якості основи вибірки, не був притаманний порядок, що відбиває періодичність в значеннях характеристики, що вивчається.

Переваги систематичного відбору:

- вимагається достатньо проста інформація про ГС (перелік або опис її елементів);
- проста техніка відбору дозволяє при невеликому обсязі вибірки охопити порівняно великі ГС.

Недоліки систематичного відбору:

- відбувається зміщення у разі співпадіння інтервалу відбору з прихованою періодичністю розподілу ознаки в ГС.

Рівень значущості – це ймовірність того, що ми вважали відмінності істотними, а вони насправді не істотні, випадкові.

Серійна (гніздова) вибірка

Існує метод формування ВС, який зберігає цінні переваги випадкового відбору й позбавлений його недоліків.

Цей метод у різних джерелах називають по-різному: **серійна вибірка, гніздова вибірка, кластерна вибірка** або метод **багатоступеневого випадкового районування**. Така схема формування вибірки широко розповсюджена у вибіркових дослідженнях.

У серійній вибірці одиниці відбору являють собою статистичні серії – сукупності статистично різних одиниць (серій, гнізд або кластерів).

В якості серій, гнізд або кластерів можуть виступати: установи, заклади, сім'ї, громадські групи, населені пункти,

територіальні утворення тощо.

Відібрані у вибірку серії можуть підлягати суцільному або вибірковому дослідженню. Частіше застосовується 2-й варіант (вибіркове дослідження).

Серійна вибірка має суттєві переваги перед простою випадковою, оскільки значно легше здійснити відбір і вивчення, наприклад, установ у кількох населених пунктів, ніж кількох сотень установ, географічно розташованих далеко один від одного.

Серійна вибірка може реалізовуватися за схемами простої випадкової та систематичної виборки.

Переваги серійного відбору: легше визначити перелік гнізд, ніж скласти повний перелік одиниць відбору; зменшує витрати на процедури дослідження.

Недоліки серійного відбору: знижується дисперсія ознаки, що вивчається через певну схожість одиниць у гніздах.

Стратифікований відбір

Вірогіднісна вибірка з будь-якою технікою відбору (проста випадкова, систематична, серійна або багатоступенева) стає стратифікованою, якщо процедурам відбору передують виділення в ГС однорідних частин, які називають *стратами*.

Стратифікація – це виокремлення таких статистично однорідних груп, коли диференціація досліджуваних ознак всередині цих груп менше, ніж між ними.

Стратифікація (тобто диференціація всередині ГС на якісно більш однорідні групи) має бути змістовно пов'язаною з предметом дослідження.

Стратифікація сукупності видається необхідною у всіх випадках, коли ця сукупність є неоднорідною за значущими з точки зору цілей дослідження характеристиками одиниць спостереження.

Приклади страт:

- органи виконавчої влади, місцевого самоврядування, які надають адміністративні послуги, розташовані у населених пунктах з чисельністю жителів менше 10-ти тисяч осіб, від 10-ти до 50-ти тисяч осіб, від 50-ти до 200

тисяч осіб і більше 200 тисяч осіб (4 страти); - центри адміністративних послуг.

В якості страт можуть бути використані як природні утворення (наприклад, населені пункти), так і спеціально сформовані для певного дослідження (три страти – державні службовці з низьким, середнім та високим рівнями пізнавальної активності).

Стратифікація може здійснюватися як за однією, так і за кількома ознаками.

Організація стратифікованої вибірки вимагає уявлення про характер розподілу за всією сукупністю тих ознак, які мають бути покладені в основу утворення страт.

Якщо сформовані страти різко відрізняються за чисельністю одиниць, існують 2 варіанти формування вибірки:

1. Відбір одиниць дослідження з ГС в кожен страту здійснюється пропорційно їхнім розмірам (частці) в загальному обсязі ГС.
2. Відбір однакової кількості одиниць спостереження з нерівних за кількістю типових груп.

Стратифіковану вибірку доцільно використовувати, наприклад, тоді, коли необхідно детально дослідити певну підгрупу ГС, яка настільки невелика, що випадкова вибірка буде містити дуже малу кількість членів цієї підгрупи для такого аналізу.

Багатоступеневі та комбіновані способи формування вибіркової сукупності

У разі багатоступеневого відбору на кожному етапі відбору міняється одиниця відбору. Наприклад: *на першому етапі* здійснюється відбір органів виконавчої влади; *на другому* – підрозділів у тих органах виконавчої влади, які потрапили до вибірки на першому етапі; *на третьому* – службовців, які потрапили до вибірки на другому етапі відбору.

Як правило, необхідність багатоступеневого відбору обумовлена відсутністю інформації про всі одиниці ГС.

При багатоступеневому відборі для організації першого етапу необхідно мати інформацію про розподіл тієї чи іншої ознаки по всій сукупності одиниць відбору першого етапу. Для організації другого етапу необхідна вже інформація лише про відібрані одиниці першого етапу та ін.

Багатофазовий відбір – особливий різновид багатоступеневого відбору. Він полягає в тому, що зі сформованої вибірки більшого обсягу здійснюється нова вибірка (підвибірка) меншого обсягу та ін.

Багатофазовий відбір використовують тоді, коли в межах дослідження, що здійснюється на значній за обсягом вибірковій сукупності, виникає необхідність ретельного, глибокого вивчення вузького кола питань. З цією метою формується друга фаза – та ж вибірка в мініатюрі.

Комбінована вибірка

Поєднання в багатоступеневій вибірці різних прийомів відбору (простого випадкового, систематичного або серійного) робить вибірку *комбінованою*.

Невипадкові схеми відбору:

Стихійна вибірка (метод першого зустрічного).

Квотна вибірка будується як модель, що відбиває структуру ГС у вигляді квот (пропорцій) розподілу важливих для конкретного дослідження ознак (характеристик) досліджуваного об'єкта, процесу, явища.

Члени сукупності класифікуються відповідно до кількох релевантних характеристик (таких, наприклад, як стать, вік, ранг, темперамент тощо), суттєвими для цілей дослідження. Число одиниць (елементів ВС) з різною комбінацією досліджуваних ознак визначається таким чином, щоб воно відповідало їхній частці (пропорції) в ГС.

Експертна вибірка – дослідник, спираючись на ті чи інші дані, міркування, просто обирає ті об'єкти, які він з тієї чи іншої причини вважає типовими або репрезентативними для тієї сукупності, до якої вони належать.

Питання для обговорення:

1. Чим відрізняється суцільне та несуцільне дослідження?
2. Які існують методи несуцільних досліджень?
3. Що таке генеральна сукупність?
4. Що таке вибіркова сукупність?
5. Що таке репрезентативність вибірки?
6. У чому сутність механізму простого випадкового відбору?
7. Чому систематична вибірка менш випадкова, ніж проста випадкова?
8. Який механізм формування серійної виборки?
9. Коли використовують багатофазний відбір?
10. Які існують не випадкові схеми відбору?

ТЕМА 5. ВИМІРЮВАННЯ В ХОДІ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ. ТАБУЛЮВАННЯ, ПІДРАХУНОК ЧАСТОТ, ГРАФІЧНЕ ПРЕДСТАВЛЕННЯ ДАНИХ

План

- 5.1. Ознаки і змінні.
- 5.2. Типи і характеристики шкал для вимірювання.
- 5.3. Табулювання даних. Графічне представлення частотного розподілу.

5.1. Ознаки та змінні – це вимірювані індикатори тих об'єктів, процесів і явищ, які вивчаються в ході досліджень.

Наприклад:

- намір поступати (або ні) до магістратури;
- схвалення (або несхвалення) будь-якого рішення керівництва;
- ступінь згоди з будь-яким твердженням, що стосуються досліджуваного явища;
- кількість правильно вирішених завдань;
- стійкість професійних інтересів;
- сила певного мотиву;
- соціометричний статус у колективі;
- авторитет керівника та ін.

Як рівнозначні в літературі з методології наукових досліджень застосовуються такі поняття: ознака = змінна = показник.

Значення ознаки, отримане в результаті вимірів, здійснених в процесі конкретного дослідження, називаються спостереженнями, варіантами та ін.

Вимірювання – це призначення чисел змінним, що вимірюються, відповідно до певних правил.

Або інше визначення:

Вимірювання – це призначення чисел об'єктам і їх властивостям відповідно до певних правил.

Залежно від сутності цих правил виділяють 4 типи вимірювальних шкал.

5.2. Типи шкал:

1. Номінальна (або номінативна, або шкала найменувань).
2. Порядкова (або рангові, або ординальне) шкала.
3. Інтервальна шкала.
4. Шкала відносин (або пропорцій).

Номінальна шкала розділяє всі об'єкти на непересічні класи. Класи позначаються номерами. Те, що номер одного класу більше або менше іншого класу, нічого не говорить про властивості об'єктів, крім того, що вони розрізняються.

Приклади ознак, які вимірюються в номінальній шкалі:

- стать;
- національність.
- темперамент.
- спеціальність та ін.

У номінальній шкалі неважливо, яким кодом при вимірюванні статі позначено чоловічу, а яким – жіночу стать. Можна закодувати чоловічу стать цифрою „1”, а жіночу – цифрою „2”, а можна – навпаки, сутності вимірювань це не змінить.

У номінальній шкалі не співвідноситься більше – менше, частіше – рідше, сильніше – слабше, краще – гірше та ін.

Дихотомічна шкала – це різновид номінальної шкали, яка має всього дві градації, наприклад:

- 1) впорався з написанням магістерської роботи;
- 2) не впорався з написанням магістерської роботи.

Рангова шкала – це шкала, в якій більше число означає більшу кількість вимірюваної властивості, однак різниця між сусідніми пунктами шкали строго не визначена.

Або, іншими словами: рангова шкала – це шкала, в якій об'єкти

розділені на класи, які не тільки позначені номерами, але ще і впорядковані за зростанням або зменшенням вимірюваної ознаки.

Тобто в ранговій шкалі вже не можна довільно призначати цифрові коди, оскільки в ній присутнє співвідношення більше – менше, частіше – рідше, сильніше – слабше, краще – гірше та ін. Але визначити точно, на скільки краще, на скільки сильніше, на скільки більше – неможливо.

Приклади ознак, які вимірюються ранговою шкалою:

- шкільна і вузівська системи оцінок знань і умінь студентів;
- ранги у державних службовців;
- відповідність людини займаній посаді (цілком підходить; підходить з застереженнями, не підходить).

У ранговій шкалі ми не знаємо істинної відстані між класами. Класи „підходить для занять вакантною посади” і „підходить з застереженнями” можуть бути реально ближче один до одного, ніж „підходить з застереженнями” і „не підходить”.

Аналізуючи результати оцінювання знань і умінь студентів у формі усного іспиту, ми можемо сказати з упевненістю, що студент, який отримав оцінку „відмінно”, знає матеріал краще, ніж студент, який отримав оцінку „добре”. Але жоден викладач не зможе точно сформулювати різницю в знаннях цих двох студентів.

Знання, вміння, навички, рівень кваліфікації – всі ці ознаки вимірюються ранговими шкалами.

Вимірювання за допомогою номінальної і рангової шкал називаються якісними вимірами.

Інтервальною називається шкала, в якій більше число означає більшу кількість вимірюваної властивості, різниця між сусідніми пунктами шкали строго визначена, але нульова точка умовна („0” не означає повної відсутності вимірюваної властивості).

Тобто, в інтервальній шкалі існує одиниця виміру, за допомогою якої об’єкти можна класифікувати, упорядкувати, і приписати їм числа так, щоб

класи відстояли один від одного на рівній відстані.

Приклади інтервальної шкали:

- шкала Цельсія для вимірювання температури;
- шкала літочислення (до н.е., після н.е.); - шкала часу доби та ін.

Коли на вулиці 0 С, це не означає, що в цей день температури немає. 0 С – це умовна точка, яка розділяє більш холодну і теплішу температуру.

Шкала літочислення розділяється умовно на час до нашої ери і після нашої ери до Різдва Христового і після Різдва Христового.

Шкала відносин (або пропорцій) – це шкала, в якій більше число означає більшу кількість вимірюваної властивості, різниця між сусідніми пунктами шкали строго визначена, „0” означає повну відсутність вимірюваної властивості.

Тобто шкала відносин має ті ж властивості, що і інтервальна шкала, однак нульова точка на такій шкалі свідчить про відсутність вимірюваної властивості.

Приклади ознак, вимірюваних за допомогою шкали відносин:

- зріст;
- вага;
- відстань;
- число помилок в творі;
- число службовців в установі;
- число відвідувачів в адміністративному центрі та ін.

Вимірювання за допомогою інтервальної шкали і шкали відносин називаються кількісними вимірами.

Чутливість шкал зростає від номінальної до шкали пропорцій (рис.5.1).

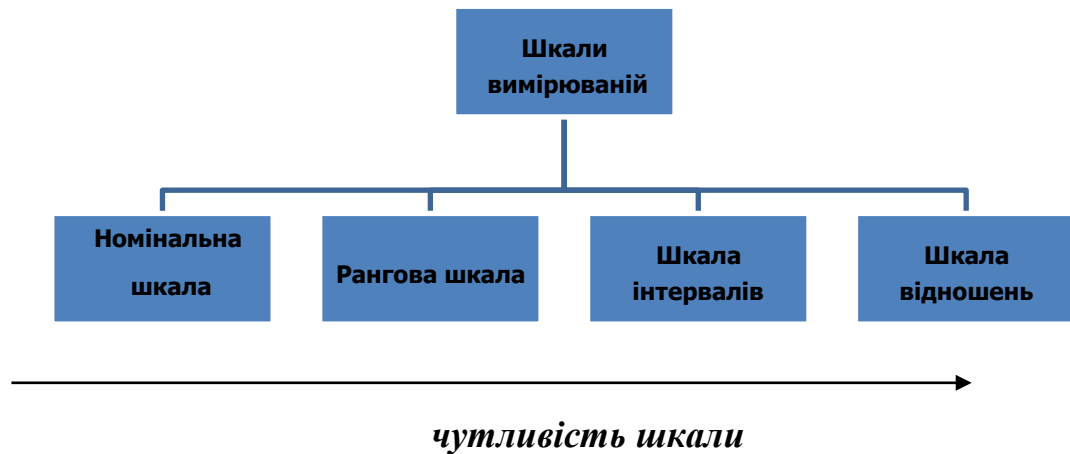

Рис. 5.1. Типи та чутливість шкал

Для чого потрібно чітко усвідомлювати, якою шкалою Ви здійснюєте вимір?

Шкала, в якій здійснено вимір, визначає тип даних, які отримуються у результаті вимірювання, і безліч операцій, які до цих даних можна здійснювати.

Вибір вимірювальної шкали в кожному конкретному випадку визначається природою досліджуваного явища і характером підібраних індикаторів цього явища, які необхідно виміряти. У свою чергу, тип шкали визначає спектр тих статистичних показників, за допомогою яких можна узагальнити отримані в ході вимірювання дані. Тому дослідник повинен завжди чітко усвідомлювати, якою шкалою він здійснює вимірювання.

В ході дослідження дослідник створює чи підбирає таку систему оціночних шкал, яка забезпечила б досягнення достатньої диференціації індивідуальних характеристик.

Шкали, створені відповідно до відомих правил самим дослідником, вимагають перевірки на валідність і надійність. Шкали, які неодноразово використовувалися іншими дослідниками, пройшли тривалу апробацію, такої перевірки не вимагають.

5.3. Перший крок в узагальненні отриманих в дослідженні даних – це їх табулювання, тобто подання у вигляді таблиць. До оформлення таблиць пред'являються наступні загальні вимоги:

- якщо документ містить кілька таблиць, вони повинні бути пронумеровані;
- таблиця повинна мати заголовок, з якого має бути зрозуміло, які дані представлені в таблиці;
- всі стовпці і рядки таблиці повинні мати чіткі і лаконічні підписи, що відповідають даним, розташованим в рядках, стовпцях і елементах таблиці.

Таблицю розміщують після першого згадування про неї в тексті так, щоб її можна було читати без повороту переплетеного блоку роботи або з поворотом за стрілкою годинника.

Для графічного представлення даних в сфері публічного управління найчастіше використовуються гістограми (стовпчикові діаграми), кругові діаграми, полігони (лінійні діаграми), криві накопичених частот.

До гістограм, діаграм, графіків, полігонів та інших форм графічного представлення даних пред'являються такі загальні вимоги:

- гістограмами, діаграмами, графіки, полігони та ін. повинні обов'язково мати заголовок, з якого має бути зрозуміло, які саме дані представлені графічно;
- осі графіків і частини кругових діаграм повинні бути підписані;
- все умовні позначення повинні бути зрозумілі або розшифровані в ході опису графіка, гістограми, діаграми та ін.

Представляти дані наукових досліджень (вимірювань) в графічній формі зручно за допомогою табличного процесора MS Excel для Windows. Для цього необхідно використовувати майстер діаграм, який дозволяє вибрати тип діаграми, вказати діапазон даних, дати заголовок діаграмі, графіку, полігону та ін., підписати осі і нанести значення даних, розмістити на діаграмі так звану „легенду” та ін.

Представлені в графічній формі узагальнені дані стають більш наочними.

Питання для обговорення:

1. Які існують типи вимірювальних шкал?
2. Для чого необхідно чітко знати, у якій шкалі здійснюється вимірювання?
3. Що таке табулювання даних?
4. Які існують вимоги до оформлення таблиць у науковому тексті?
5. Які існують вимоги до оформлення малюнків у науковому тексті?

ТЕМА 6. АНАЛІЗ ДОКУМЕНТІВ ЯК МЕТОД НАБУТТЯ ПЕРВИННОЇ ІНФОРМАЦІЇ У ХОДІ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

План

- 6.1. Традиційний аналіз та формалізований аналіз (контент-аналіз).
- 6.2. Вибір та якість документальної інформації.
- 6.3. Необхідність критичного ставлення до документів.

6.1. Документи – це спеціально створені людиною носії інформації, призначені для її передачі та збереження.

Документи подають до розпорядження дослідника як об'єктивно перевіряються факти (рівень освіти, рік народження та ін.), так і закріплені в цих документах прояви свідомості людей.

Важливі джерела інформації для досліджень у сфері публічного управління:

- закони та нормативні документи;
- статистичні дані; наукові публікації та дисертації;
- письмові звернення громадян в органи державної служби та ін.;
- публікації в „паперовій” пресі та електронних ЗМІ тощо.

Методи аналізу документів надзвичайно різноманітні і безперервно поповнюються і вдосконалюються, що пояснюється практичними потребами, специфікою форм документів, напрямками та цілями аналізу. Однак у всьому цьому різноманітті можна виділити два основних типи аналізу: традиційні (класичний) і формалізований (кількісний, контент-аналіз).

Істотно розрізняючи між собою, вони не виключають, а взаємно доповнюючи один одного, дозволяючи компенсувати наявні в кожному недоліки, так як обидва в кінцевому рахунку переслідують одну і ту, саму мету - отримання цікавій для дослідника «достовірної та надійної інформації».

Під традиційним, класичним аналізом розуміється все різноманіття розумових операцій, спрямованих на інтерпретацію відомостей, що містяться

в документі, з певної точки зору, прийнятої дослідником в кожному конкретному випадку. Цікавить дослідника інформація, закладена в документі, зазвичай присутній там в прихованому вигляді, у формі, що відповідає цілям, з якими документ був створений, але далеко не завжди відповідає цілям аналізу. Проведення традиційного аналізу означає перетворення первісної форми цієї інформації в необхідну дослідницьку форму. Фактично це не що інше, як інтерпретація змісту документа, його тлумачення, спрямоване на виявлення суті аналізованого матеріалу. Він дозволяє вловлювати основні думки і ідеї, простежувати їх генезис, з'ясовувати логіку їх обґрунтування, зважувати слідства.

«+» Традиційний, класичний аналіз дозволяє охоплювати глибинні, приховані сторони змісту документа: цей аналіз прагне як би до кінця проникнути в глиб документа, вичерпати його зміст. Традиційний аналіз є аналіз інтенсивний.

«-» Основний слабкістю цього методу є суб'єктивність. Як би не був сумлінний дослідник, як би не намагався він гранично неупереджено розглянути матеріал, інтерпретація завжди в більшій чи меншій мірі буде суб'єктивна.

Аналіз документа в рамках кожного дослідження є самостійний творчий процес, який залежить від форми і змісту самого документа, цілей і умов проведення дослідження багатства досвіду і творчої інтуїції дослідника і т. п. Однак можна виділити і деякі загальні вимоги.

При проведенні традиційного аналізу дослідник повинен відповісти на наступні питання.

Що являє собою документ? (Переймаючись цим питанням, слід звернути увагу на вид, форму Документа, вирішити, чи вимагатиме його аналіз застосування будь-яких спеціальних методів і т. п.) Який його контекст?

Хто його автор?

Цілі, з якими був створений документ?

Надійність самого документа?

Яка достовірність зафіксованих у ньому даних?

Яке суспільне виробництво, громадський резонанс документа? (Це питання впливає з тієї обставини, що документи можуть являти собою тільки свідчення про будь-які суспільні явища, наприклад записки політичного діяча про події, а можуть і самі бути цими явищами, наприклад публічний виступ того ж політичного діяча.)

Який оцінний зміст документа? (Результатом відповіді на це питання повинна бути повна ясність щодо того, що саме в документі можна вважати вираженням оцінок мотивів, установок - взагалі ціннісних уявлень, які отримали в ньому відображення.)

Які висновки можна зробити про факти, що містяться в документі?

Які висновки можна зробити про оціночних установках, що містяться в документі?

Які висновки можна зробити щодо автора документа? Цим питанням задаються далеко не завжди, а лише в тих випадках, коли метою дослідження є отримання уявлення про особистість автора, про ціннісні уявлення соціальної середовища або епохи, до яких належить автор.

Чи достатньо повні відомості, що містяться в проаналізованому документі, наскільки ці відомості відповідають цілям дослідження, чи є необхідність залучати для подальшої роботи додатковий матеріал?

Зазначені питання служать лише орієнтовними пунктами для постановки більш конкретних питань.

Якщо історичний документ аналізується з метою встановлення достовірності фактів, то неважливо, які висновки можна зробити з його змісту або який суспільний резонанс він отримав свого часу. В даному випадку основне значення набувають проблеми автентичності документа.

У традиційному аналізі розрізняють зовнішній і внутрішній.

Зовнішній аналіз – це аналіз „історичного контексту” документа. Аналіз контексту документа у власному розумінні цього слова і всіх тих обставин, які супроводжували його появи.

Мета зовнішнього аналізу – встановити вид документа, його форму, час і місце появи, автора, ініціатора, мету його створення, наскільки він надійний і достовірний, який його контекст. Нехтування таким аналізом в багатьох випадках загрожує невірним тлумаченням змісту документа. Певна політична ситуація може сприяти тенденційному висвітленню подій в пресі; вимоги цензури можуть змусити автора приховати свої погляди або висловити їх в завуальованій формі; внутрішні тертя між членами керівництва будь-якої організації можуть відбитися на змісті документів, що описують діяльність цієї організації, та ін.

Внутрішній аналіз – це дослідження змісту документа. По суті, вся робота дослідника спрямована на проведення внутрішнього аналізу документа, що включає виявлення відмінності між фактичним і літературним змістом, встановлення рівня компетенції автора документа в справах, про які він висловлюється, з'ясування його особистого ставлення до описуваних в документі фактами. Упередження або симпатії автора часто є джерелом навмисних або ненавмисних, спотворень. Але спотворення можуть виникати не тільки в результаті особистої симпатії чи антипатії автора; джерелом спотворення виступає і методологічна позиція автора. Так, автори, які дотримуються різних світоглядних теорій, можуть, визнати істотними в поясненні конкретного явища два різних факту.

Окремі види документів в силу своєї специфіки вимагають спеціальних методів аналізу і залучення для їх виконання фахівців даних областей знань.

Юридичний аналіз застосовується для всіх видів юридичних документів. Його специфіка полягає, перш за все в тому, що в правовій науці розроблено особливий, словник термінів, в якому значення кожного слова строго однозначно визначено. Незнання юридичної словника при аналізі юридичних документів може привести дослідника до грубих помилок.

Психологічний аналіз. Цей вид аналізу застосовується, як правило, при розгляді особистих документів. Його основна мета отримати висновки про автора документа на основі укладеної в документах інформації.

Формалізований аналіз

Бажання позбутися суб'єктивності традиційного аналізу породило розробку принципово у інших, формалізованих, або, як часто їх називають, кількісних методів аналізу документів (контент-аналіз). Суть цих методів зводиться до того, щоб, знайти такі легко підраховувані ознаки, риси, властивості документа (наприклад, частота) вживання певних термінів, які з необхідністю відбивали б певні суттєві сторони змісту. Тоді зміст робиться вимірним, доступним точним обчислювальним операціям.

«+» Результати аналізу стають в достатній мірі об'єктивними.

«-» Обмеженість формалізованого аналізу полягає в тому, що далеко не все багатство змісту документа може бути виміряна за допомогою формальних показників.

«+» Формалізований, кількісний аналіз охоплює, як правило, великий матеріал і характеризується як екстенсивний.

«-» Його основним недоліком слід вважати неповне, що не вичерпне розкриття змісту документа.

Контент-аналіз – це техніка виведення висновку, виробленого завдяки об'єктивному і систематичному виявленню відповідних завданням дослідження характеристик тексту. При цьому мається на увазі, що застосування такої техніки включає деякі стандартні процедури, часто передбачають вимір. Отримані, дані повинні володіти заданим в дослідженні рівнем узагальненості.

У практиці визначилися деякі загальні *принципи доцільності застосування контент - аналізу*:

- коли потрібна висока ступінь точності або об'єктивності аналізу;
- при наявності великого за обсягом і не систематизованого матеріалу, коли безпосереднє використання останнього утруднене;
- коли категорії, важливі для цілей дослідження характеризуються певною частотою появи в досліджуваних документах, наприклад при роботі з відповідями, на відкриті запитання анкет або глибинних інтерв'ю;

- коли велике значення для досліджуваної проблеми має мова вивчається джерела інформації, його специфічні характеристики.

Основними напрямками використання контент-аналізу є:

а) виявлення і оцінка характеристик тексту як показників певних сторін досліджуваного об'єкта;

б) з'ясування причин, що породили повідомлення;

в) оцінки ефекту впливу повідомлення.

Дослідження характеристик тексту проводиться з метою відповіді на питання: „Що хоче підкреслити комунікатор в своєму повідомленні?” Такий пошук доцільно проводити при порівнянні різних засобів масової комунікації (наприклад, змісту радіопередач і матеріалів преси) або повідомленні певних засобів масової комунікації в часі. Багато що може дати також вивчення характеристик змісту різного роду офіційних документів. Так, на підставі даних про те, якого роду інформація передається від одного підрозділу організації до іншого або від однієї організації до іншої можна судити про характер функціональних зв'язків, що існують між ними. Аналіз особистих документів з цієї точки зору може допомогти виявити найбільш важливі, ключові події, які впливали на автора в момент складання документа.

Постановка завдання дослідження причин появи повідомлення пов'язана насамперед зі спробою встановити співвідношення між фактами утримання і процесами, що протікають в об'єктах, що породжують повідомлення. Йдеться про відповіді на запитання, хто і чому передає повідомлення. Вимоги об'єктивності аналізу робить необхідним переклад досліджуваного матеріалу на мову гіпотез в одиницях, які дозволяють точно описати характеристики тексту. У зв'язку з цим досліднику доводиться вирішувати ряд проблем, пов'язаних:

а) з виробленням категорій аналізу;

б) з виділенням одиниць аналізу;

в) з виділенням одиниць рахунку.

Категорії аналізу – це поняття, відповідно до яких будуть сортуватися одиниці аналізу (одиниці змісту). При розробці категорій важливо враховувати, що від їхнього вибору буде в значній мірі залежати характер отриманих результатів. Як правило, дослідник стоїть перед необхідністю по кілька разів переходу від теоретичної схеми до документальних даних, а від них знову до схеми, щоб виробити категорії, які відповідають завданням дослідження. Категорії повинні бути вичерпними, а саме, охоплювати всі частини змісту, що визначаються завданнями даного дослідження, відповідати вимогам взаємо виключності (одні і ті ж частини не повинні належати різним категоріям). Категорії повинні відповідати вимогам надійності, тобто їх слід сформулювати таким чином, щоб у різних дослідників була досить висока ступінь згоди з приводу того, які частини змісту слід віднести до тієї чи іншої категорії. Чим чіткіше визначені категорії, тим менш проблематичним стає віднесення частин змісту до певних категорій. Найбільш радикальним способом збільшення ступеня надійності категорії є її вичерпне визначення (перерахування всіх вхідних в неї елементів – частин змісту). Тоді функції обробника тексту зводяться до суто технічним, йому не доводиться приймати рішення за власною ініціативою. Однак такі випадки зустрічаються досить рідко і вичерпне визначення категорії можливо для вирішення вузького класу порівняно простих завдань. При проведенні формалізованого аналізу змісту потрібно чітко вказати ознаки, за якими певні одиниці відносяться до певних категорій.

Одиницею аналізу – смисловий або якісної – є та частина змісту, яка виділяється як елемент, що підводиться під ту чи іншу категорію. Виділення одиниць аналізу являє собою важливу методичну задачу, рішення якої залежить від вихідних теоретичних посилок дослідника, від його світоглядних принципів.

Смислова одиницею контент-аналізу може бути виражена по-різному: одним словом, деяким стійким поєднанням слів, може взагалі не мати явного термінологічного вираження, а підноситися описово або ховатися в заголовку

абзацу; розділу і т. п. У зв'язку з цим перед дослідником виникає завдання, виділення ознак (показників), за якими визначається наявність в тексті теми чи ідеї, значимої з точки зору цілей дослідження.

Показники за своїм характером можуть бути неоднорідними: що відносяться до теми слова й словосполучення, терміни, імена людей, назви організацій, географічні назви, спогади про історичні події та ін.

У дослідженнях повідомлень масових комунікацій, де контент-аналіз поширений найбільш широко, визначилися деякі „стандартні” смислові одиниці:

- поняття, виражене окремим словом, терміном або поєднанням слів.
- тема, виражена в одиничних судженнях, смислових абзацах, цілісних текстах.
- імена людей, географічні назви, назви організацій згадка якої-небудь події.

Вибравши смислову одиницю і її показники, дослідник (повинен визначити також і одиницю рахунку, яка стане підставою для кількісного аналізу матеріалу. Вона може збігатися або не збігатися з одиницею аналізу або її показником. Одиниці рахунку володіють різним ступенем точності вимірювання, по-різному також час, що йде на кодування матеріалу, що потрапляє до вибірки. Звичайно чим вище вимоги до точності, тим вище витрати часу на кодування. в той же час велика точність призводить до отримання більш диференційованих результатів, що дозволяє отримати велику інформацію про об'єкт. Тому, приступаючи до дослідження, необхідно вирішити, який ступінь точності диференціації потрібна для вирішення поставлених завдань і як можна отримати її з мінімальними витратами.

У ході практичної роботи були виділені деякі загальні одиниці рахунку, які відповідають різним дослідницьким вимогам.

1. Час – простір. За одиниці рахунку тут приймаються числа рядків, абзаців, квадратних сантиметрів площі, знаків, колонок в друкованих текстах,

присвячених тому чи іншому питанню, думку, оцінку. Для кіно, радіо і телебачення одиницею рахунку буде час, відведений висвітленню певної події, або навіть метраж витраченої кіно- або магнітної плівки. Вимірюється, наприклад, кількість сантиметрів колонок, частота згадки тим і розмір заголовка. Зазвичай ці способи дають подібні результати, однак кодування по одиниці простору, як правило, займає значно менше часу. Слід зазначити, що система рахунку „простір – час” може виявити лише найзагальніші характеристики змісту і не підходить для оцінки установок намірів та ін.

2. Поява ознак в тексті. У цьому випадку іноді відзначається лише поява ознаки, і повторення даної характеристики всередині одиниці контекстів не враховується. Наприклад, якщо за одиницю контексту прийнятий абзац, то поява будь-якої ознаки значущою смислової одиниці зараховується лише один раз, незалежно від кількості повторень її ознак в даному абзаці. Така система рахунку має на увазі допущення про те, що не існує лінійної залежності між частотою появи в тексті і значимістю смислової одиниці; важливо лише наявність або відсутність її в певних частинах тексту.

3. Частота появи. Найпоширенішим способом вимірювання характеристик змісту є підрахунок частот їх; вживання, коли фіксується кожна поява будь-якої ознаки даної характеристики. Залежно від того, які одиниці рахунку вибираються, частота може використовуватися для вирішення різних задач. Частота появи теми в тому чи іншому документі може служити показником її значущості з точки зору автора документа. Підрахунок оціночних характеристик тексту (наприклад, всіх «за» і «проти «щодо будь-якого питання або події») дозволяє підійти до дослідження установок автора повідомлення і до виявлення намірів, якими було продиктовано повідомлення. Урахування своєрідності мети дослідження є неодмінною умовою визначення специфічних одиниць аналізу і одиниць рахунку при розробці конкретних методик контент-аналізу.

Приклад застосування контент-аналізу: для вивчення питання про те, наскільки кваліфікаційні вимоги до державних службовців передбачають

знання іноземної мови. Одиницею аналізу виступало словосполучення „знання іноземної мови”. „Одиницею рахунку” була обрана частота появи словосполучення у посадових обов’язках державних службовців. З’ясовано, що обране словосполучення зустрілося тільки двічі, отже, ця вимога практично відсутня для більшості посад державних службовців.

6.2. Рішення кожного дослідницького завдання вимагає визначення того, яка кількість документів потрібно вивчити, щоб дані про об’єкт були достовірними, а саме рішення-питання про побудову вибірки.

При аналізі документів, спеціально складених для цілей дослідження, це питання вирішується просто: аналізуються всі без винятку документи. Якщо ж мова йде про документи, незалежних від дослідника, то при побудові вибірки виникає необхідність відбору джерела інформації, відбору документів. Відбір джерел інформації. При плануванні аналізу змісту документів дослідник насамперед вирішує, які джерела найкращим чином можуть уявити досліджувані показники об’єкт. Якщо вважається, що всі документальні джерела інформації однаково важливі для цілей дослідження, то може бути побудована випадкова вибірка з допомогою одного зі стандартних методів. Так, при дослідженні ефективності діяльності організації може виникнути питання про те як з цієї точки зору організація оцінює саму себе. Тут показовими документами можуть стати матеріали багатотиражки або стінної газети, накази дирекції. Причому у вибірку потраплять не всі підряд матеріали названих джерел, а тільки ті, що безпосередньо відносяться до досліджуваного явища. При вивченні процесу прийняття організаційного рішення аналізу будуть піддаватися тільки документи, пов’язані з цим процесом, а інші матеріали дослідник розглядати не буде. Питання про те, якого роду джерела інформації повинні потрапити до вибірки, може вирішуватися і за допомогою експертної оцінки.

Відбір документів. Часто вже сам відбір джерел: інформації обмежує, кількість документів, що підлягають обробці, до прийнятних розмірів. Однак

і після цього матеріал може бути досить великим. Тоді слід провести відбір документів. Так, якщо мова йде про вивчення «самооцінки» організації за матеріалами її багатотиражки або стінної газети, то таким елементарним документом може бути будь-яке повідомлення, пов'язане з внутрішніми ділами досліджуваної організації.

Прі побудові вибірки слід брати до уваги ряд факторів, які можуть мати значний вплив на отримувані результати. По-перше, слід визначити, який обсяг вибірки дозволить поширити отримані результати на досліджувану генеральну сукупність з необхідною для даного дослідження ступенем точності. Розмір вибірки буде варіювати в залежності від цілей дослідження і від характеру одержуваних даних. Так, якщо досліднику важливо оцінити динаміку розвитку школи, наприклад, протягом десяти років, він може задовольнятися аналізом річних звітів школи по досліджуваним показникам. Відповідно буде визначатися і обсяг вибірки. Якщо ж на додаток до цього буде поставлено завдання визначити наскільки рівномірно відбувається цей процес протягом кожного з розглянутих років, то обсяг і характер вибірки зміняться. Це станеться за рахунок включення додаткових матеріалів, що містять дані по про квартальних результатах. Побудова вибірки по тій чи іншій схемі слід обґрунтувати в програмі дослідження, а, пов'язані з цією схемою допущення і обмеження взяти до уваги при інтерпретації результатів.

6.3. Зі словом „документ” зазвичай пов'язане уявлення про достовірність, перевіреність, точність, незаперечність. Однак достовірність документів, що використовуються в конкретному дослідженні, завжди повинна бути піддана спеціальній перевірці. Сліпа віра у „правдивість” документа (особливо така віра поширена по відношенню до так званих офіційних документів) може привести дослідника до прикрих помилок. Тому – документи, якими б достовірними і „правдивими” вони на перший погляд не здавалися, вимагають до себе критичного ставлення, і тільки після того, як

послідовно перебрані і проаналізовані всі пункти, за якими є підстави засумніватися в документі, він може бути використаний у роботі.

При розробці програми дослідження потрібно чітко визначити, якого роду характеристики об'єкта піддаються вивченню і в залежності від цього оцінювати документи з погляду їх адекватності, надійності, достовірності. Адекватність документа визначається як ступінь, в якій він відображає цікавлять дослідника характеристики об'єкта? т. е. настільки він відповідає предмету дослідження. Якщо мова йде про оцінку ефективності діяльності школи як системи за допомогою аналізу документів, набір документів повинен бути таким, щоб досліджувана організація була представлена всебічно. Якщо в основному будуть відібрані документи, що стосуються лише оцінки ефективності використання грошових коштів і ресурсів, то вони дадуть неповну картину діяльності досліджуваної організації, поза увагою залишиться ефективність навчання. Отже, дані, отримані при аналізі тільки цих документів, не зможуть бути джерелом обґрунтованих висновків.

Адекватність самого документа ще не гарантує адекватності інформації, одержуваної з його допомогою. Щоб прийти до певних висновків щодо надійності змісту, необхідно зіставити всі дані змісту з такими-то іншими даними. Тут можливо кілька варіантів перевірки.

Один з них – порівняння змісту документів, що виходять з одного джерела. Таке порівняння може проводитися:

- а) в часі, коли порівнюються характеристики повідомлень одного і того ж джерела в різні моменти часу;
- б) в різних ситуаціях, наприклад в умовах високої та низької напруги;
- в) в різних аудиторіях. У цьому варіанті перевірки йдеться про обґрунтованість твердження про сталість деяких характеристик, властивих досліджуваному джерела інформації.

Порівняння повідомлень відповідно до одним або кількома з названих критеріїв дозволяє виділити змінюються характеристики, відокремити їх від постійних.

Другий варіант – метод незалежних джерел. В цьому випадку перевірка зазвичай зводиться до наступного. Вибираються значущі для цілей дослідження характеристики з двох (або більше) різних джерел інформації. Потім відмінності в характеристиках порівнюються з відмінностями, в змісті повідомлень (що виходять з цих джерел повідомлення повинні бути на одну і ту ж тему); Те що в змісті не береться спотворення, зумовленого специфікою джерела, можна буде вважати достовірною інформацією. В цьому випадку спотворення можна розглядати як пов'язані з відмінностями у виділених джерелах. Ще один варіант перевірки надійності змісту зіставлення даних зі стандартами. В цьому випадку отримані дані зіставляються з певними нормативними уявленнями, які можуть бути сформульовані по-різному; Це можуть бути стандарти або критерії, виведені індуктивно з самих даних змісту. В якості стандартів, можуть виступати також теоретичні висновки або експертні оцінки.

Достовірність документів. Перша проблема, в якій зустрічається дослідник при оцінці достовірності документа, – це проблема автентичності. Гострота її залежить від типу документа. Достатньо важко встановити справжність документів, що описують події, особливо якщо це історичні документи і час їх створення досить далеко від нашого часу. Прямуює також побоюватися фальшивих документів в тих випадках, коли дослідник має справу з документацією фінансової судової та ін. Так як в цих областях можливі випадки підробки. У дещо іншому світлі постає перед дослідником проблема достовірності копій. Залежно від виду копії від способу копіювання справжність копії також повинна бути перевірена.

Установлення достовірності документа, дослідник, перш, ніж використовувати його в своїй роботі, повинен перевірити достовірність зафіксованої в ньому інформації. Первинні документи, як правило, більш достовірні, ніж вторинні. При аналізі первинних документів важливо перевірити, чи дійсно автор документа був, свідком зафіксованої події або ж він описав, його на підставі відомостей, отриманих від інших, а також

з'ясувати, чи було зроблено запис про подію безпосередньо після того, як воно сталося або ж через якийсь час. Цілком очевидно, що записи учасника події більш надійні, ніж записи зроблені за чиймись розповідями, а записи по свіжих вражень більш точні, ніж ті, що зроблені по закінченні якогось часу. Важливо звернути увагу на те, з якою метою складався документ. Це може оцінити масштаб і спрямованість умисних або мимовільних спотворень. При цьому можна оцінювати документ з точки зору повноти інформації про описуваному подію, з точки зору власне спотворень. Перш за все, інформація може бути просто неповною. У документі може бути відображено сама подія, однак, не описавши контекст, в якому воно мало місце.

Наприклад, якщо дослідник має справу з протоколом будь-якого зібрання, де не зафіксовані поведінку і реакції його учасників, то йому важко буде оцінити, яким чином і чому учасники зборів прийняли одне, а не, інше рішення. Для розуміння цього потрібна інформація про те, якою була обстановка зборів: проходило воно спокійно і по заздалегідь запланованою схемою або ж бурхливо і стихійно. У цьому випадку, щоб оцінити значення того, що відображено в документі, досліднику потрібно так чи інакше відновити умови, при яких відбулася подія, а саме доповнити інформацію. Оцінку достовірності зафіксованих у документі даних найкраще робити шляхом послідовного перебору джерел зустрічаються в документах помилок.

Джерела помилок можна розділити на дві категорії: випадкові і систематичні. ***Випадкові помилки*** (наприклад, помилки в статистичних звітах) мають менший вплив на результат дослідження. По-перше, вони в якійсь мірі, статистично самокомпенсуються, по-друге, великі помилки такого, роду легко виявляються, бо найчастіше вони різко дисонують з іншим матеріалом. Більшого значення має виявлення ***систематичних помилок***. Ці помилки в свою чергу можна розділити на два види: свідомі, і несвідомі.

Свідомі «помилки» часто визначаються тими намірами, якими керується автор при складанні документа: це відноситься і до офіційних, і неофіційних документів; При складанні офіційного документа автор може виходити з

спонукання уявити стан справ в більш сприятливому або менш сприятливому світлі, ніж в реальності.

Наприклад, в силу політичної орієнтації газети можуть – тенденційно описувати події. Такі помилки виділяються шляхом зовнішнього аналізу (іноді деякі внутрішні суперечності в змісті можуть бути виявлені і шляхом внутрішнього аналізу). При цьому слід задатися питанням: чи було кому небудь з брали участь у створенні даного документа вигідно сказати правду? Документи критичного характеру зазвичай акцентують увагу на негативних сторонах того чи іншого соціального явища і в дуже незначній мірі відзначають його позитивні аспекти. З іншого боку, автори, що становлять звіт про виконану роботу, схильні представляти ситуацію в більш сприятливому для себе світлі. Спотворення правди в особистих документах може бути як свідомим (в силу будь-яких зовнішніх обставин), так і неусвідомленим в тих випадках, коли, наприклад, автор щоденника „сумлінно помиляється” щодо власних почуттів і мотивів власної поведінки. Нарешті, почуття пристойності і елементарний такт також вельми обмежує щирість особистих документів.

Похибки особистих документів з'ясовуються як шляхом зовнішнього аналізу, так і шляхом зіставлення змісту документа з іншими даними про особу автора. Виявлення мотивів складання особистого документа вимагає ретельного аналізу змісту цього документа відповідно до заздалегідь розробленими процедурами, а також зіставлення змісту документа з інформацією про описаний в ньому подію, що виходить із незалежних джерел.

При оцінці достовірності інформації, яка міститься в неофіційних особистих документах, важливо брати до уваги, відносини між автором і фактами, які нам викладаються.

Розрізняють декілька типів таких відносин, які можуть вважатися ***ознаками достовірності інформації***.

1. Факти, безпосередньо не зачіпають особистих інтересів автора.
2. Факти, повідомлення яких може завдати певної шкоди автору, але мають для нього соціальну і психологічну цінність.

3. Те, що повідомляється в документі, в момент запису було загальновідомим.

4. У тексті повідомляються деякі деталі події, неістотні з точки зору ставлення до нього автора.

5. Автор викладає факт, до якого він відноситься недоброзичливо, або ж те, що їм повідомляється, знаходиться в протиріччі з установками автора, передбачуваними дослідником.

Найбільш серйозну небезпеку становлять собою **несвідомі методичні помилки**. Для виявлення їх повинна бути ретельно проаналізована методика, за якою складався даний документ. Найчастіше такі помилки можна зустріти в статистичних документах. Методика, за якою велося спостереження, могла бути недостатньо відпрацьована, деякі суттєві показники спостережуваного процесу могли залишитися прихованими від спостерігача. Такі помилки виявляються тільки спеціально передбачаються засобами контролю і перевірки зібраного матеріалу.

Питання для обговорення:

1. Дайте визначення традиційному аналізу документів.
2. Які плюси і мінуси традиційного аналізу?
3. Які існують види традиційного аналізу документів?
4. Дайте визначення формалізованого аналізу документів.
5. Які плюси і мінуси формалізованого аналізу?
6. Назвіть загальні принципи доцільності застосування контент – аналізу.
7. Що таке одиниці аналізу в формалізованому аналізі документів?
8. Що може прийматися за одиницю рахунку в дослідженні?
9. Які фактори слід брати до уваги при побудові вибірки для аналізу документів?
10. Назвіть основні варіанти перевірки надійності документів?
11. Які існують категорії помилок у документах?

ТЕМА 7. СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЯК МЕТОД ЗБОРУ ПЕРВИННОЇ ІНФОРМАЦІЇ У НАУКОВОМУ ДОСЛІДЖЕННІ З ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

План

7.1. Поняття та програма спостереження.

7.2. Види спостереження. Фіксація результатів. Підготовка спостерігача.

7.1. Спостереження в дослідженні являє собою метод збору первинної інформації про досліджуваний об'єкт шляхом безпосереднього сприйняття і прямої реєстрації всіх чинників, що стосуються досліджуваного об'єкта і значущих з точки зору цілей дослідження.

Особливості спостереження як методу збору первинної інформації:

Перша особливість – це зв'язок спостерігача з об'єктом спостереження.

Друга – пов'язана з першою і впливає з неї. Вона полягає в тому, що спостерігач не може бути позбавлений чисто людської риси - емоційності сприйняття.

Третя особливість спостереження – складність повторного спостереження, бо лише ретельне і багаторазове спостереження якогось соціального явища може дозволити вважати інформацію про нього достовірною і перейти до інтерпретації даних.

Труднощі спостереження. Труднощі діляться на суб'єктивні (пов'язані з особистістю спостерігача) і об'єктивні (не залежать від спостерігача).

До суб'єктивних відносяться можливість розуміння і тлумачення дослідником поведінки і дій інших людей через призму власного «я», через свою систему ціннісних орієнтацій та ін. До об'єктивних належить обмеженість часу спостереження часом перебігу події, крім того, не всі соціальні факти піддаються безпосередньому спостереженню.

Спостереження і висновки. Спостерігач, що володіє до моменту початку спостереження певним досвідом (знаннями), в процесі сприйняття безперервно порівнює, зіставляє те, що він відчуває, з тим, що він вже знає, і

приходить до висновків, що відповідає з його досвідом.

Вплив взаємодії між спостерігачем і спостережуваним. Присутність спостерігача може істотно змінити хід спостережуваного процесу (ситуації), особливо якщо мова йде про дослідження невеликих за своїм складом соц. груп.

Застосування спостереження в конкретному дослідженні. Спостереження рідко буває основним методом збору інформації. Зазвичай воно застосовується поряд з іншими методами і служить специфічним цілям всього дослідження. В якості самостійного методу спостереження частіше і успішніше всього застосовується в монографічному дослідженні. У дослідженнях пошукового плану завдання зводиться до з'ясування проблематики, попереднього формулювання робочих гіпотез і їх первинної перевірки.

Планування спостереження. При плануванні необхідно чітко встановити терміни спостереження і визначити засоби збору інформації.

Виділяються наступні етапи проведення спостереження:

- установлення об'єкта і предмета спостереження, визначення мети, постановка завдань;
- забезпечення доступу до середовища, отримання відповідних дозволів, зав'язування контактів з людьми;
- вибір способу (виду) спостереження і розробка процедури на основі попередньо зібраних матеріалів;
- підготовка технічних документів і обладнання;
- проведення спостережень, збір даних, накопичення інформації;
- запис результатів спостережень;
- контроль спостереження;
- звіт про спостереження.

При розробці програми спостереження слід дотримуватися таких умов, які роблять визначальний вплив на якість одержуваної інформації:

Розчленування об'єкта спостереження на складові елементи має бути

логічним, відповідати органічній природі об'єкта і дозволяти відтворення (реконструкцію) цілого з частин;

Розчленування має вестися в термінах, адекватних тим, якими дослідник має намір оперувати при аналізі отриманої інформації;

Виділені елементи об'єкта спостереження (одиниці спостереження) повинні однозначно інтерпретуватися, не допускати двозначного тлумачення.

Рамки співвіднесення. Вирішити питання про наукові рамки співвіднесення – це визначити, в яких термінах буде вестися дослідження – в соціологічних, соціально-психологічних або психологічних і на якому рівні буде проводитися спостереження – на рівні колективу як цілого, на рівні частини колективу або на рівні окремих індивідів, що складають колектив.

Визначення ситуації і умов діяльності об'єкта, що спостерігається, тобто вирішити питання про те, в якому місці і в який час слід проводити спостереження.

Отже, визначення умов, в яких протікає спостерігається діяльність, пов'язана з фіксуванням наступних аспектів:

- ситуація, що визначає вид спостерігається діяльності;
- окруження і емоційного стану, в яких протікає діяльність об'єкта дослідження;
- характер ситуації – звичайний або проблемний.

Цілі, завдання та структура діяльності досліджуваної групи. Цілі і завдання, на вирішення яких спрямована діяльність колективу, можуть розглядатися, щонайменше, в двох аспектах:

З одного боку, як досягнення цілей, поставлених перед колективом системою, частиною якої він є. З іншого боку, існує проблема підтримки в колективі міжособистісних відносин.

Визначення предмета спостереження. Як предмет спостереження дослідник зазвичай вибирає якусь одну зі сторін об'єкта.

Вибір ознак і одиниць спостереження. Визначення ознак являє собою перетворення безперервного процесу діяльності в доступні безпосередньому

спостереженню і реєстрації одиниці актів поведінки, зводяться в систему, яка відображатиме значимі властивості ситуації, що спостерігається.

Визначення понять і розробка категорій. Для того щоб дані спостереження могли бути зрозумілими іншим дослідникам, а результати однотипних досліджень були порівнянними, необхідно розробити таку систему понять, за допомогою яких будуть описуватися результати спостереження.

Вимоги до категорій:

- кожна з окремих категорій повинна бути чітко визначена,
- не перетинатися з іншими категоріями ,
- мати ту ж ступінь спільності, що і інші категорії, і висловлювати якийсь певний аспект розв'язуваної в дослідженні задачі.

При оцінці адекватності категорій мова йде про те, чи відбивають виділені категорії те, що вони повинні вимірювати.

Можна обчислювати:

- а) коефіцієнт згоди спостерігачів (одна подія – різні спостерігачі);
- б) коефіцієнт стійкості (один спостерігач – різний час);
- в) коефіцієнт надійності (різні спостерігачі – в різний час).

7.2. Як метод збору інформації спостереження зазвичай класифікують за ступенем формалізації процедури, по положенню спостерігача, за умовами організації і частоті проведення.

За ступенем формалізації: Спостереження підрозділяється на неструктуровані і структуровані.

У неструктурованих (неконтрольованому) спостереженні дослідник не визначає заздалегідь, які саме елементи досліджуваного процесу (ситуації) він буде спостерігати.

Те , що спостерігається: скільки людей, хто вони, їхні взаємини, їх ролі, структура виникнення угруповань.

Обставини: де, якого роду соціальна поведінка.

Мета: формальні і неформальні цілі.

Соціальна поведінка. Частота і тривалість.

Структурованим (контрольованим) називається такий вид спостереження, при якому дослідник заздалегідь визначає, які з елементів процесу або ситуації мають найбільше значення для його дослідження, і зосереджує на них свою увагу, складаючи спеціальних план записи спостережень до початку збору інформації.

У залежності від ступеня долі спостерігача в досліджуваній соціальній ситуації розрізняються включене (бере участь) і невключене (не бере участі) спостереження.

При *невключеному (зовнішньому)* спостереженні дослідник або його помічники перебувають поза досліджуваного об'єкта. Вони з боку спостерігають процеси, не втручаючись в їх хід, не ставлячи ніяких питань, - вони просто реєструють хід подій, прояви поведінки.

Включеним (беруть участь) називається такий вид спостереження, при якому спостерігач в тій чи іншій мірі безпосередньо включений в досліджуваний процес, знаходиться в контакті з людьми, за якими він спостерігає, і бере участь у їхній діяльності. Повне включення (спостереження проводиться таємно, зсередини).

„Учасник”, його справжнє обличчя і цілі як дослідника невідомі спостережуваним. Він вступає в досліджуваний колектив і бере участь в його діяльності нарівні з іншими. „Учасник-спостерігач” – форма спостереження, при якій дослідник не приховує своє ролі і згоди колективу спостерігає його життя протягом певного часу, має можливість розмовляти з його членами, приймати участь в обговоренні проблем колективу.

За місцем проведення і умовами організації спостереження поділяються на польові та лабораторні.

Польове спостереження проводиться в природніх умовах, в реальній життєвій ситуації, у безпосередньому контакті з досліджуваним об'єктом.

Лабораторне спостереження – такий вид спостереження, при якому

умови навколишнього середовища і ситуація, яка спостерігається, визначаються дослідником. (Основний недолік – штучність ситуації).

Лабораторне спостереження зводиться до фіксації змін, факторів.

За регулярністю проведення можна розрізняти спостереження систематичне і випадкове.

Систематичне спостереження характеризується, перш за все, регулярністю фіксації дій, ситуацій, процесів протягом певного періоду часу. Воно дозволяє виявити динаміку процесів, значно підвищити достовірність екстраполяції їх розвитку.

Проводити спостереження можна: а) за певною групою;

б) за певним процесом в різних групах;

в) за певним процесом в певній групі.

К *випадковому спостереженню* відноситься спостереження заздалегідь незапланованого явища, діяльності, соціальної ситуації.

Визначення виду спостереження.

На початковому етапі роботи в дослідженнях пошукового плану застосовується неконтрольоване (неструктуроване) польове спостереження, яке може бути різного ступеня виключності і регулярності (від випадкового до систематичного).

На етапі збору конкретного емпіричного матеріалу в описовому дослідженні використовується структуроване (контрольоване) систематичне спостереження, включеність та вид якого можуть бути різними. У експериментальних дослідженнях застосують структуроване (контрольоване) систематичне спостереження, включеність якого залежить від специфіки предмета і умов спостереження. Тут значно частіше, ніж в інших випадках, спостереження може бути лабораторним. Якщо спостереження використовується для контролю даних, отриманих іншими методами, воно обов'язково повинно бути максимально строго структуровано, проводиться систематично і в тих умовах, в яких збиралася контрольована ним інформація. Чим складніше об'єкт спостереження, більш специфічні завдання

дослідження, тим інтенсивніше повинне бути спостереження. Тим суворіше повинні дотримуватися правила проведення процедури, ретельні повинні контролюватися отримані результати.

Фіксація результатів. Запис повинна вестися на місці спостереження і в момент скоєння спостережуваного події. Неконтрольоване спостереження не має жорстких форм запису. При контрольованому спостереженні система категорій оформляється у вигляді таблиці, картки або протоколу.

В обох вищезгаданих випадках може використовуватися відео-, кіно-, фото- і звукозаписна апаратура.

Вимоги до спостерігача. Увага, терпіння, здатність фіксувати зміни в ситуації, що спостерігається, доброзичливість.

Підготовка спостерігачів. Розробка інструкції. Всі рекомендації повинні бути строго регламентовані.

Преваги і недоліки методу спостереження.

Основна перевага – спостереження дозволяє фіксувати різні зміни досліджуваного соціального об'єкта в момент його появи.

Недолік – втручання дослідника в хід природного процесу, так як, безперечно, присутність спостерігача завжди впливає на ситуацію, і розмір цього впливу визначити надзвичайно важко.

Спостереженням майже неможливо виявити думки і судження респондентів щодо потрібних питань. Без залучення додаткової інформації неможливо також сказати, наскільки поведінка людей, що знаходяться під наглядом, типова для їх оточення.

Питання для обговорення:

1. Назвіть особливості спостереження як методу збору первинної інформації.
2. Перерахуйте основні етапи проведення спостереження.
3. Які існують види спостереження як методу збору первинної інформації у науковому дослідженні?

4. Як відбувається підготовка спостереження?
5. Як здійснюється фіксація результатів спостереження?
6. Які переваги та недоліки у спостереження як методу збору первинної інформації в науковому дослідженні?

ТЕМА 8. ОПИТУВАННЯ ЯК МЕТОД ОТРИМАННЯ ПЕРВИННОЇ ІНФОРМАЦІЇ В ХОДІ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

План

- 8.1. Види опитувань у дослідженнях проблем в галузі публічного управління
- 8.2. Типи і форми питань, які використовують при опитуванні
- 8.3. Використання шкал для упорядкування відповідей на закриті питання
- 8.4. Правила побудови питань, принципи побудови анкети і вимоги до проведення анкетування

8.1. Опитування є найпоширенішими методами збору первинної інформації. Опитування являє собою одну з найбільш складних різновидів соціально-психологічного спілкування. Тому оволодіння методикою опитування – запорука якості отриманої інформації.

Метод опитування застосовується, коли необхідно отримати інформацію про явищах і процесах, які недоступні прямому спостереженню і недостатньо повно відображені в аналізованих документах.

Опитування – це метод безпосереднього або опосередкованого збору первинної інформації, шляхом відповіді на питання анкети або інтерв'юера.

Опитування класифікуються за різними підставами. Перш за все, виділяють анкетні опитування та інтерв'ю.

За характером взаємозв'язку дослідника і респондента опитування поділяються на очні (особисті), в процесі яких здійснюється безпосередній контакт дослідника з респондентом, і заочні, в процесі яких контакту не відбувається. До очним зазвичай відносять інтерв'ю; заочних - анкетні опитування.

За ступенем формалізації – на стандартизовані, тобто такі, які проводяться по заздалегідь підготовленим планом, і не стандартизовані, тобто

вільні і полужормалізовані.

За місцем проведення розрізняють опитування за місцем проживання, місцем роботи, тимчасових цільових аудиторій.

За ступенем охоплення генеральної сукупності розрізняють індивідуальні, суцільні і вибіркoві. При суцільних опитують всю сукупність одиниць опитування, тобто число опитуваних дорівнює числу членів генеральної сукупності. При вибіркoвих число опитуваних становить якусь то певну частину від числа досліджуваної генеральної сукупності.

За частотою проведення опитування ділять на одноразові і багаторазові. Специфічним видом опитування є опитування експертів - фахівців у досліджуваній області.

Переваги методу опитування. Опитування – це незамінний прийом отримання інформації про суб'єктивний світ людей, їх схильності, мотиви діяльності, думках, ціннісних орієнтаціях. Опитування дозволяє подумки моделювати будь-які потрібні експериментатору ситуації. Це потрібно, щоб виявити стійкість мотивів, інтересів, уподобань людей, які лежать в основі їх поведінки і впливають на їх життєві плани, структуру відносин в трудових колективах, сімейне життя та ін.

За допомогою методу опитування ми можемо за відносно короткий період опитати велику кількість респондентів і досить швидко отримати великі обсяги інформації.

Анкету легко обробляти на комп'ютері, тому що відповіді на питання кодуються до опитування, тобто анкета формалізована.

Якщо вибірка зроблена правильно, то можна говорити про економічну вигоду від використання методу опитування, тому що на підставі опитування невеликої сукупності осіб можна отримати інформацію про стан і тенденції розвитку досліджуваного об'єкта в цілому.

При проведенні опитувань не треба забувати, що з їх допомогою виявляються суб'єктивні думки і оцінки, які не завжди стабільні, вплив умов опитування та інших обставин. Щоб мінімізувати спотворення даних,

пов'язаних з цими факторами, будь-який різновид опитувальних методів слід практикувати в стислі терміни. Не можна розтягувати опитування на довгий час, так як до кінця опитування можуть змінитися зовнішні обставини, а інформація про його проведення може передаватися опитуваними один одному з якимись коментарями, і ці судження стануть впливати на характер відповідей тих, хто пізніше потрапить до складу респондентів.

Інтерв'ю – проводиться за певним планом бесіда, передбачає прямий контакт інтерв'юера з респондентом (опитуваним), причому запис відповідей останнього виробляється або інтерв'юером (його асистентом), або механічно (на плівку).

Є безліч різновидів інтерв'ю.

За змістом бесіди розрізняють так звані *документальні інтерв'ю* (вивчення подій минулого, уточнення фактів) та інтерв'ю думок, мета яких – виявлення оцінок, поглядів «суджень; особливо виділяються інтерв'ю з фахівцями-експертами, причому організація і процедура інтерв'ю з експертами істотно відрізняються від звичайної системи опитування.

За технікою проведення істотно різняться вільні, нестандартизовані і формалізовані (а також полустандартизовані) інтерв'ю. *Вільні інтерв'ю* – це тривала бесіда (кілька годин) без суворої деталізації питань, але за загальною програмою («путівник інтерв'ю»). Такі інтерв'ю доречні на стадії розвідки дослідження. *Стандартизоване інтерв'ю* передбачає, як і формалізоване спостереження» детальну розробку всієї процедури, включаючи загальний план бесіди, послідовність і конструкцію питань, варіанти можливих відповідей.

Незалежно від особливостей процедури інтерв'ю може бути *інтенсивним* („клінічним”, т. е. глибоким, які тривають іноді годинами) і *фокусованим*, спрямованим на виявленні щодо вузького кола реакцій опитуваних.

Мета клінічного інтерв'ю – отримати відомості про внутрішні мотиви, мотиви, схильності опитуваного, а фокусованого – витягти інформацію

щодо реакції суб'єкта на задану дію. З його допомогою вивчають, наприклад, якою мірою людина реагує на окремі компоненти інформації (з масового друку, лекції і т. п.). Причому текст інформації попередньо обробляють контент-аналізом.

У *фокусованому інтерв'ю* прагнуть визначити, які саме смислові одиниці аналізу тексту опинилися в центрі уваги опитаних, які – на периферії і що зовсім не залишилося в пам'яті. Так звані неспрямовані інтерв'ю носять „терапевтичний” характер. Ініціатива течії розмови належить тут самому респонденту, інтерв'ю лише допомагає йому „вилити душу”.

Нарешті, за способом організації можна вказати на *групові та індивідуальні інтерв'ю*. Перші – це планована розмова, в процесі якої дослідник прагне викликати дискусію в групі. Методика телевізійних зустрічей В. Познера нагадує дану процедуру. Порівняно недавно в нашій практиці почали користуватися популярністю техніки *квазіінтерв'ю в фокусгрупах*. По суті інтерв'юер виступає тут ініціатором і ведучим групової дискусії по заданій проблемі (наприклад, перехід до ринкової економіки або якості деякого товару в прикладних дослідженнях ринку) *Телефонні інтерв'ю* застосовують для швидкого зондування суджень та думок.

Анкета – це певним чином структурно організований набір питань, кожен з яких логічно пов'язаний з центральним завданням дослідження. За допомогою питань дослідник отримує у вигляді відповідей респондентів (опитуваних) емпіричну інформацію (первинні дані).

Якість, достовірність і надійність одержуваних в результаті дослідження даних буде залежати від того, як складена анкета або бланк інтерв'ю. Опитувальник (анкета, бланк інтерв'ю) вважається надійним, якщо:

- а) забезпечує отримання шуканої інформації;
- б) дає достовірну інформацію;
- в) дає стійкі дані, тобто дані, які можна перевірити ще раз при відтворенні дослідження іншими особами в аналогічних умовах.

Для отримання достовірних даних необхідно, щоб респондент:

- 1) сприйняв потрібну інформацію;
- 2) правильно зрозумів її;
- 3) зміг згадати, якщо буде потрібно, про яких -то події минулого;
- 4) вибрав або сформулював відповідь, відповідний його думку або фактичному стану справ;
- 5) зміг відповідно висловити в словах обраний ним відповідь;
- 6) не тільки міг, але і хотів щиро відповісти на питання.

8.2. Для успішного використання методу опитування треба знати, про що саме питати, як питати, які задавати питання, кого питати, де вести бесіду, як перевірити отримані відповіді.

Питання – це дослідницький інструмент опитування. Питання повинні бути точними, розумітися усіма людьми однозначно. Велику увагу треба приділяти мові опитувальника. Він повинен відповідати термінології і словниковому запасу респондента. Ідея питання повинна бути зрозуміла респонденту. Питання має виражати одну ідею. Якщо не існує ясного єдиного сенсу питання, відповіді буде складно або взагалі неможливо інтерпретувати. Питання треба формулювати таким чином, щоб респондент не боявся давати відповіді, які можуть бути соціально засуджені, охарактеризувати його не з кращого боку. Дуже важливо дотримуватися часових рамок питання. Чим далі в часі подія, про яку запитують респондента, тим більша ймовірність провалів в пам'яті. Згодом події забуваються, і люди їх можуть невірно тлумачити. Там, де можлива неправильна інтерпретація питання, необхідно ставити точні тимчасові рамки.

Запитання можна розділити за трьома напрямками в залежності від:

1. мети, з якою задається питання;
2. наявності або відсутності можливих відповідей;
3. змісту питань.

І. Залежно від мети питання поділяються на: змістовні або результативні та функціональні (рис. 8.1).

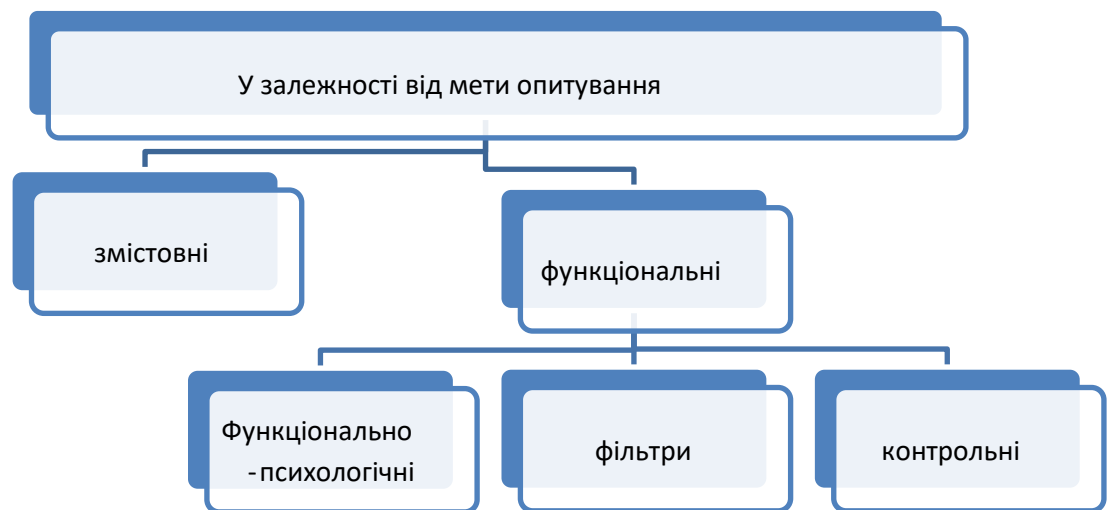

Рис. 8.1. Види питань залежно від мети опитування

Основними питаннями анкети вважаються *результативні питання*.

Вони спрямовані на збір інформації про зміст досліджуваного явлення.

Функціональні питання відносяться до неосновних питань. Вони потрібні для оптимізації та упорядкування течії опитувань. Іноді в функціональні питання додають змістовний елемент.

Серед функціональних питань виділяють: функціонально-психологічні, фільтри і контрольні.

Функціонально-психологічні питання використовуються:

- 1) для зняття напруги. Наприклад, якщо анкета занадто довга, то через 15-20 питань треба включити питання для відпочинку і зняття напруги.
- 2) для зняття небажаних установок, що виникають у респондента.
- 3) для переходу від однієї теми до іншої використовують питання на переключення уваги.

Питання-фільтри виконують функцію уточнення адресата, тобто дозволяють розділити респондентів на володіють даною інформацією і не тих, хто не володіє.

Контрольні питання призначені для перевірки достовірності відповідей. З їх допомогою можна контролювати відповіді на окремі питання або теми. Вони допомагають обчислити коефіцієнт довіри до окремого питання і до

анкети в цілому. Краще, якщо контрольне питання не буде слідувати відразу за тим питанням, відповідь на який ми хочемо перевірити. Основне і контрольні питання розрізняються по роду їх діяльності в інтерпретації даних. За допомогою контрольних уточнюють, доповнюють відомості, отримані в основних питаннях.

Ще відокремлюють питання «глушники», за допомогою яких відволікають увагу при довгому переліку або перед постановкою контрольного питання; питання - пастки допомагають визначити сумлінність і щирість респондентів.

Питання бувають прямі і непрямі.

Можна задати питання прямо. Наприклад, питання „Вкажіть розмір Ваших доходів?” – це прямий.

Якщо поставити запитання інакше: „Вкажіть розмір Ваших витрат?”, „Які великі покупки Ви зробили за останній час (місяць, рік, та ін.)?” то ці питання побічно відображають доходи.

Питання бувають особисті і безособові. Наприклад, „Чи платите Ви податки?” та „Чи всі кияни платять податки?”. „Якій музиці Ви віддаєте перевагу?” та „Чи ходять державні службовці у консерваторію?”.

Проектні (ситуативні) питання – допомагають виявити загальну спрямованість інтересів, мотивів діяльності, ціннісні орієнтації. Респонденту пропонують набір ситуацій, які могли б зустрітися в житті, просять вказати бажаний варіант щодо їхнього вибору або думки у заданих умовах.

Наприклад, пряме запитання: „Чи задоволені Ви навчанням в магістратурі?” Відповідь – „Так”. Проективне питання: „Якби доля закинула Вас до Оксфорду на один рік, то повернулися би Ви потім у наш інститут?”.

II. Залежно від способу фіксації відповіді питання поділяються на відкриті, закриті і полузакриті.

У відкритому питанні респонденту надається можливість самостійно сформулювати одну з можливих відповідей, ґрунтуючись на власному розумінні сенсу питання. Відповідь записується або інтерв'юером, або самим

респондентом.

Наприклад, „Вкажіть, будь ласка, Вашу професію?

Напіввідкриті питання (напівзакриті питання) – це такі питання, коли після переліку запропонованих відповідей є позиція „Інша ____” або „Що ще? ____”. Респондент на свій розсуд додатково пише свій варіант відповіді.

При цьому він може відзначити і пропоновані варіанти відповідей.

Наприклад, „Які передачі Ви вважаєте за краще дивитися по телевізору?

- новини,
- художні фільми,
- інше (напишіть) _____”.

Закритим питання називається у тому випадку, якщо воно включає перелік варіантів відповідей. Для їхнього упорядкування використовують шкали. Відповіді на питання повинні мати такий вигляд, щоб можна було б застосувати для їх обробки математико-статистичний методи. Для цього використовують шкали і кодировку.

III. За змістом питання поділяються на:

- Питання про факти потрібні для отримання інформації про соціальні явища або ознаки, які можуть бути однозначно визначені. Наприклад: „Ви ходили вчора на вибори? ”, „У Вас є радіоприймач? ”

- Питання про знання потрібні для отримання відомостей про інформованість респондента.

Питання про думки, мотиви та судження. Самими складними є питання про думки, мотиви і оцінки. Думки, мотиви і оцінки можуть бути усвідомлені респондентом або, навпаки, невизначеними і неусвідомленими. Ці питання повинні бути задані в нейтральній формі, не містити слів, що впливають на відповідь.

8.3. Шкалою називається алгоритм, за допомогою якого кожному спостережуваному об’єкту ставиться у відповідність деяке число. Це число називається шкальним значенням.

Шкала – це певний упорядкований числовий ряд. Респондент за шкалою може вибрати цифру, число, яке відповідає його думці щодо інтенсивності протікання того чи іншого процесу.

Наприклад: „Як часто ви ходите у тренажерну залу?” Дуже часто – 5, Досить часто – 4, Зрідка – 3, Досить зрідка – 2, Практично не ходжу – 1.

У дослідженнях з публічного управління для упорядкування відповідей на закриті питання використовуються всі типи шкал.

Шкала найменувань (номінальна, класифікаційна). Номінальна – це простий перелік досліджуваних об’єктів. При використанні номінальних шкал неможливо встановити ніяких математичних відносин між відповіддю і змінною, що вивчається.

Наприклад, мотивами звільнення з роботи можуть бути:

- конфлікт з керівником; - недостатня оплата праці; - погані умови праці.

Наведений ряд найменувань не впорядкований, але має єдину підставу – причини звільнення з роботи.

Для обробки величин, виражених номінальними шкалами, можна застосовувати тільки табличні методи і метод діаграм.

Порядкова шкала (рангові шкала) передбачає упорядкування об’єктів за спаданням чи зростанням кількості або інтенсивності ознаки. Тут створюється рангова послідовність значення змінної, однак інтервали між значеннями змінної не задані і вони не рівні.

Наприклад, студент I-го, II-го, III-го, IV-го, V-го курсу; неактивний, активний, більш активний, найактивніший; низьке значення, середнє значення, високе значення.

Недоліком порядкової шкали є нерівність інтервалів між значеннями змінної. Приклад порядкової шкали для вимірювання інтенсивності ознаки: „Використовуючи запропоновану Вам шкалу, визначте властиві Вам якості: духовність – 1 2 3 4 5 6 7 – практичність”.

„Оцініть, будь ласка, за семибальною шкалою рівень дружніх відносин

у вашій групі. У невеликому ступені – 1 2 3 4 5 6 7 – у великій степені”.

Інтервальна шкала – це така шкала, в якій обов’язковим є дотримання вимоги однакових інтервалів між значеннями змінних. Наприклад, вік (число років на одну людину), зарплата (кількість грошей на одну людину), продуктивність праці (кількість прийому споживачів соціальних послуг на одну годину, в день, рік); кількість кв. м житлової площі на одного члена сім’ї; дохід на одного члена сім’ї. Час (хвилини, години, роки). Завдяки рівності інтервалів для обробки даних можна застосовувати будь-які математичні методи.

Шкала відносин має одиниці виміру – довжина (м), площа, обсяг, вага (кг, грами, тони), одиниці (кількість штук, рублі, людина).

Наприклад: „Вкажіть, скільки Ви років працюєте на державній службі ? _____”; „Вкажіть Ваш зріст? _____ см”.

З точки зору застосування математичних методів для обробки даних ця шкала ідеальна. Величини, виражені шкалою відносин, можна складати, віднімати, множити, ділити. Наприклад, якщо взяти одну квартиру і ще одну, отримаємо дві квартири.

Величини, виражені інтервальною шкалою не можна складати. Наприклад, якщо ми візьмемо двох студентів 19 років, то ми не отримаємо студента 38 років.

Існує кілька видів закритих питань: «так – ні», альтернативні і неальтернативні. Альтернативні питання припускають можливість вибору респондентом лише одного варіанту відповіді із запропонованих. Після обробки сума відповідей на всі варіанти завжди становить 100%. У альтернативних питаннях відповіді повинні бути взаємовиключними. У неальтернативні закритих питаннях (питання-меню) можна вибирати не один, а кілька варіантів відразу з пропонованого переліку.

Питання у формі діалогу потрібні для того, щоб деякі абстрактні поняття зробити більш наочними. Іноді для цього використовують малюнки, що зображають співрозмовників. Це підсилює ефект, дозволяє ввести

респондента в ситуацію опитування.

Відкрите питання застосовуються:

- у пілотажних дослідженнях;
- частіше у персональних інтерв'ю, ніж в анкетах, заповнених самим респондентом;
- коли неможливо обмежити рамки теми відповіді респондента на питання;
- коли у респондента ще не сформоване чітке думку щодо питання;
- коли існує велика кількість можливих категорій відповідей (наприклад, змінні віку або посади);
- коли ви маєте в своєму розпорядженні досвідченого кодировальника.

Закриті питання застосовують:

- коли ви можете визначити область відповідей респондентів;
- коли у вас є детально розроблена гіпотеза, яку ви хочете перевірити;
- коли респондентам знаком предмет обговорення;
- якщо в разі відкритого питання відповіді респондентів будуть надмірно розмиті або їх не можна буде порівняти;
- коли обмежені можливості кодування і експертизи, або коли дослідження проводиться в жорстких часових рамках;
- коли використовуються питання з відповідями, проранжувати за ступенем їх значимості;
- коли у респондентів відсутня мотивація до відповіді.

8.4. Основні вимоги до питань:

1. Питання і відповіді повинні бути сформульовані по можливості коротко, просто, однозначно.
2. Різні обставини не слід об'єднувати в одному питанні.
3. Слід уникати слів, пропозицій, висловлювань, питань, мовних зворотів, які можуть впливати на відповідь.

4. Форма питань повинна бути різноманітною, наприклад, не слід всі питання починати з одних і тих же слів.

Правила побудови питань:

- питання не повинно містити очікуваної відповіді або певним чином стимулювати його (Вивчення теорії менеджменту розширює кругозір людини – Так, Ні, Не знаю);

- питання не повинно дискримінувати респондента або його можливу позицію (Людина, яка не знає психологію не може вважатися культурною. А Ваша думка – Так, Ні, Не знаю);

- питання повинні бути сформульовані з урахуванням передбачуваної компетентності опитуваних і не повинні містити слів або виразів, які можуть бути не зрозумілі респондентом (за винятком „питань-пасток”);

- кількість варіантів відповідей не повинна перевищувати можливостей пам'яті респонденту;

- питання і пропоновані варіанти відповідей повинні логічно відповідати один одному.

Основні принципи побудови анкети.

Перший принцип: програмна логіка питань не повинна бути змішана з логікою побудови анкети. Опитувальний лист будується під кутом зору психології сприйняття опитуваного. Наприклад, при вивченні ставлення до клубних установ здавалося б логічним спочатку з'ясувати, чи відвідують клуб дані респонденти, а потім перейти до спрямованого опитування тих, хто відповів ствердно, а після цього - тих, хто клуб не відвідує. Однак, з огляду на те, що в загальній масі населення останніх більше, слід чинити інакше: в першу чергу формулювати питання для всіх, потім - для відвідувачів клубу, потім - для тих, хто не відвідують клуби, і знову - для всіх респондентів.

Другий принцип: неодмінне урахування специфіки культури та практичного досвіду опитуваної аудиторії. Ми говорили про це, маючи на увазі стилістику формулювання питань. В даному випадку ті ж вимоги

стосуються загальної структури опитувального листа. Наприклад, в масовому опитуванні нерозумно докладно пояснювати наукові мети проведеної роботи. Краще підкреслити її практичну значимість. Опитуючи ж експертів, слід вказати і практичні, і наукові цілі дослідження.

Третій принцип впливає з того, що одні й ті ж питання, розташовані в різній послідовності, дадуть різну інформацію. Наприклад, якщо спочатку поставити питання про рівень задоволеності якоюсь діяльністю і її умовами (праці, побуту і т. П.), А потім – питання на оцінку приватних особливостей діяльності (задоволеність змістом роботи, заробітком, побутовим обслуговуванням та інше), то загальні оцінки впливатимуть на приватні, знижуючи (чи, навпаки, підвищуючи) їх незалежно від специфіки того чи іншого аспекту загальної ситуації.

Четвертий принцип – смислові «блоки» опитувального листа повинні бути приблизно одного обсягу. Домінування якогось «блоку» неминуче позначається на якості відповідей по іншим смисловим «блокам». Наприклад, в анкеті про спосіб життя, детально розпитуючи про умови праці, а потім приділяючи 2-3 питання умовам побуту, ми свідомо даємо зрозуміти респонденту, що перше важливіше, і тим самим здійснюємо на нього тиск. Незгодні з такою позицією дослідників, можливо, ненавмисно будуть знижувати оцінки по блоку «робота», а також - і з інших аспектів тематики опитування.

П'ятий принцип стосується розподілів питань по мірі їх труднощі. Перші питання повинні бути більш простими, далі йдуть складніші (бажано ті, що стосуються події, не оціночні), потім – ще складніше (мотиваційні), потім – спад (знову ті, що стосуються події, фактологічні), в кінці – найбільш складні питання (один-два) , після чого – завершальна „паспортичка”.

Звичайно послідовність смислових розділів анкети така:

1. Фаза адаптації (вступна).
2. Основна фаза (досягнення поставленої мети).
3. Заклучна фаза (зняття напруги).

1. Фаза адаптації (вступна). Вступ, в якому зазначено: хто (організація або наукова установа) і для чого проводить опитування, як будуть використані дані; якщо потрібно за змістом питань, - гарантія анонімності інформації, інструкція щодо заповнення анкети і засіб її повернення.

Важливо пояснити мету опитування, не вдаючись до „вчених слів”, і так, щоб зацікавити респондента. Не слід писати у вступі: „Нас цікавить тето”. Такий оборот швидше викликає неприязнь, ніж бажання допомогти організаторам опитування. Краще підкреслити активну позицію самого респондента, наприклад: „Ваші судження допоможуть поліпшити роботу в такий-то області або „Ваші відповіді дозволять вивчити таку-то проблему”. Іноді в спільному введенні підкреслюють особливу значущість теми, цитують офіційні документи, тим самим надаючи тиск на респондентів в тому сенсі, що як би натякають на суто офіційний характер опитування. Інша помилка – запобігливість перед респондентом: „Дорогий друже! Запрошуємо тебе до бесіди на тему ... ” та ін. Респондент відчуває себе дитиною, до якого звертаються „дорослі дяді”. Досвід говорить про те, що недоцільно озаглавлювати анкету (наприклад, „Ваш спосіб життя”), а тим більше в кінці анкети вказувати прізвища укладачів. Назва – фактор включення в дію соціальних стереотипів („Ваш спосіб життя” може асоціюватися з газетним заголовком), а прізвища укладачів натякають респонденту на те, що його опитують не тільки в інтересах громадських, а й в якихось особистих (пишуть дисертацію, потребують чергової публікації), то і інше не сприяє об’єктивності інформації. Назва організації, що проводить опитування, і цілей дослідження у введенні цілком достатньо для того, щоб створити ділову атмосферу. В більшості випадків підкреслюються гарантії анонімності анкетування: „Це дослідження проводиться виключно в наукових цілях, і зібрані дані будуть використані в узагальненому вигляді”.

2) Основна частина, тобто самі питання. Першими ставляться контактні питання. Їх мета – зацікавити респондента і полегшити йому включення в проблему. Потім йдуть основні питання. З їх допомогою

отримують основну інформацію. Їх зміст визначається цілями і завданнями дослідження. У кінці анкети ставлять запитання про соціально-демографічні характеристики респондента (стать, вік, освіта, сімейний стан, матеріальне становище та ін.). Вони називаються паспортички. Деякі соціологи вважають, що поміщати паспортічку на початку анкети не етично і не доцільно. Тому що ці питання можуть насторожити респондента. Особливо, коли мова йде про вивчення політичних, релігійних, моральних та інших делікатних сфер.

3) Заключна фаза (зняття напруги). Респондент має залишитись вдоволеним від тої роботи, яку він виконав. В майбутньому цей позитивний досвід сприятиме щодо участі його у подібних заходах.

Метод анкетного опитування (анкетне опитування) ґрунтується на висловлюваннях окремих осіб. Проводиться з метою виявлення найтонших нюансів в думках респондентів. Починається з формулювання програмних питань.

Вимоги, що пред'являються до проведення анкетування:

- опитування може тривати не більше 40 хвилин, оскільки, втомлюючись, респондент дає менш повні відповіді;
- складні за змістом питання слідують за прості ми, щоб інтерес до опитування поступово підвищувався;
- перше питання має бути нейтральним (тобто ні дискусійним, ні насторожує);
- важкі питання поміщаються в середину анкети;
- питання повинні бути зрозумілі всім респондентам без винятку ;
- спочатку питанням встановлюється факт (подія), у відповіді на наступні питання полягає оцінка факту (події).

Недоліки методу анкетного опитування.

1. З-за анонімності анкетного опитування важко контролювати щирість і точність відповідей респондентів.

2. Деякі респонденти не мають інформації, але з ввічливості відповідають на питання анкети. В результаті ми отримуємо дезінформацію.

3. В силу анонімності дослідник не може задати уточнюючі або додаткові питання, тому проблема може бути вивчена не до кінця, і доводиться проводити додаткове дослідження.

Питання для обговорення:

1. Які переваги та недоліки методу опитування?
2. Які існують види опитування?
3. Як поділяються питання у залежності від мети, з якою вони задаються?
4. Як поділяються питання у залежності від запропонованої форми відповіді?
5. Які бувають питання у залежності від їхнього змісту?
6. Які шкали використовуються у дослідженнях з публічного управління для упорядкування відповідей на закриті питання?
7. Які основні вимоги до питань?
8. Назвіть основні принципи побудови анкети.
9. Яка послідовність смислових розділів анкети?
10. Які вимоги, що пред'являються до проведення анкетування?

ТЕМА 9. ЕКСПЕРИМЕНТ ЯК СПОСІБ ПЕРЕВІРКИ НАУКОВИХ ГІПОТЕЗ

План

- 9.1. Поняття експерименту у наукових досліджень проблем в галузі публічного управління. Експериментальні змінні
- 9.2. Умови проведення експерименту
- 9.3. Види експериментів у дослідженнях з публічного управління та умови отримання достовірних даних за підсумками експерименту

9.1. Однією з важливих складових наукових досліджень є експеримент. Термін „експеримент” походить від. лат. *experimentum* – спроба, дослід.

Експеримент – це спосіб отримання інформації про кількісний і якісний вимірі показників діяльності і поведінки соціального об’єкту в результаті впливу на нього деяких керованих і контрольованих чинників (змінних).

Відмітна особливість експерименту як методу отримання інформації полягає у тому, що його проведення вимагає розробки і постановки гіпотези про наявність причинно-наслідкового зв’язку між досліджуваними явищами або про характер будь-якого механізму колективної чи індивідуальної діяльності, виведеної логічним шляхом на підставі теоретичних і дослідних даних .

Основною метою експериментів є визначення властивостей об’єктів дослідження та перевірка справедливості гіпотез і на цій основі широке вивчення теми наукового дослідження.

Побудова гіпотези та планування її перевірки насамперед вимагає опису системи змінних, що детермінують поведінку соціального об’єкта.

Змінна, напрямок або інтенсивність дії якої визначаються дослідником відповідно до заздалегідь розробленої програми, називається *керованою*. *Контрольованою* вона буде, якщо її якісні або кількісні зміни, а також напрямок її впливу здійснюються в заданих дослідником межах. Керована і

контрольована дослідником змінна називається *незалежною (позначається як експериментальний фактор (експериментальна змінна))*.

Фактор, зміна якого визначається незалежною змінною, називається *залежною змінною*.

Неекспериментальні змінні – властивості і відносини, які відіграють істотну роль в досліджуваному явищі, але їх дія в даному експерименті не досліджується і тому воно повинно бути нейтралізовано.

Вибір залежних і незалежних змінних.

Будь досліджуваних соціальних об'єкт може розглядатися з двох точок зору. З одного боку, можна приділяти увагу в основному індивідуальних характеристик складових його компонентів і вивчати їх динаміку в експериментальній ситуації. З іншого боку, соціальних об'єкт може розглядатися як ціле. Тоді в експерименті ставиться питання про те, яким чином під впливом тих чи інших факторів змінюються деякі загальні його характеристики.

При описі соціального об'єкта в системі складових його факторів дослідник повинен взяти до уваги, що між двома якісними факторами соціального об'єкта можуть існувати такі залежності (*типи зв'язків*):

- Фактор А викликає появу фактора Б в кожному довільному поєднанні інших факторів, причому А без Б існувати не може. У такому випадку А є необхідною і достатньою умовою існування Б.

- Фактор А викликає появу фактора Б в кожному довільному поєднанні інших факторів, але іноді фактор Б існує, не дивлячись на те що не існує А. У такому випадку фактор А є для Б достатньою, але не необхідною умовою існування.

- Відсутність фактора А в ситуації викликає відсутність фактора Б, але буває, що фактор А існує тоді, коли відсутній Б. (Тут А - необхідна, але не достатня умова існування Б).

- Сам фактор А не є ні необхідним, ні достатньою умовою для того, щоб існував фактор Б. Але при певному поєднанні з одними факторами він

викликає появу Б, а його відсутність в цьому поєднанні призводить до того, що відсутній і фактор Б, тоді як в інших поєднаннях факторів між А і Б ніяких причинних зв'язків не виявляється. (А - необхідна складова частина одного з багатьох можливих умов, достатніх для існування Б у даному соціальному об'єкті).

Якщо дослідник має справу з третім або четвертим типом зв'язків, він повинен провести повторний аналіз або контрольне дослідження і відповісти на питання, які інші частини цього ж умови, достатнього для існування Б, до складу яких входить А. При цьому може виявитися, що А є необхідною умовою для існування сукупності факторів АВГ, складових в цілому умову, достатню для існування фактору Б.

Якщо дослідник має справу з другим або четвертим типом зв'язків, то інтерес представляє з'ясування інших альтернативних умов, достатніх (тобто в які не входить фактор А для існування фактору Б у даному соціальному об'єкті. Можливо, що фактор присутній у даному соціальному об'єкті в результаті існування або А, або О, або К, або М, і що вони є альтернативними причинами Б. У тому випадку, якщо фактори А і Б становлять не якісну, а кількісну змінну, висновок про причинний зв'язок між факторами А і Б може придбати форму твердження про те, що значення (інтенсивність, величина) фактору Б залежить від значення (інтенсивності, величини) фактору А, тобто значення Б є функцією значення А.

Опис досліджуваного явища через виділення незалежної, залежної і неекспериментальних змінних є певне спрощення реальності.

Приклад:

Жителі Марса спостерігають за жителями Землі у телескопи. Вони бачать, що на червоне світло світлофора всі машини зупиняються, а коли загоряється зелене, вони починають рух.

Ряд вчених-марсіан приходять до висновку, що червоне світло діє на машини землян паралізуюче. Інші стверджують, що тільки зелене світло стимулює рух машин, а коли його немає, машини рухатися не можуть. Тепер

вони намагаються дізнатися, яке з припущень – справжнє.

„Після цього – не означає внаслідок цього!”

Одне з основних вимог до дослідження – отримання за його підсумками статистично значущих висновків.

9.2. Умови проведення експерименту слід обов’язково враховувати, так як вони можуть надавати прямий або опосередкований вплив на стан або діяльність досліджуваного соціального об’єкта і тим самим виступати в якості неконтрольованих експериментальних змінних.

Вимірювання змінних.

Незалежна змінна повинна вибиратися таким чином, щоб її легко можна було спостерігати або вимірювати (тобто кількісно фіксувати інтенсивність або тривалість впливу прояву змінної).

Контроль змінних. Необхідно підтримувати постійними характеристики соціального об’єкта, залишаючи можливість зміни лише для тих, які обрані в якості ознак залежною змінною.

Повтореність експерименту. Мається на увазі можливість повторення. Якщо виділення всіх факторів і їх контрольованість підвищує вірогідність дослідження, то повний опис умов проведення експерименту підвищує надійність його результатів.

Основні вимоги до проведення експерименту:

- об’єкт дослідження повинен допускати можливість опису системи змінних, що визначають його функціонування;
- потрібно мати можливість проведення якісних та кількісних вимірів факторів, які впливають на об’єкт дослідження, зміну його стану або поведінки під час експерименту;
- опис об’єкта експериментального дослідження потрібно проводити в системі його складових;
- потрібне обов’язкове визначення та опис умов існування об’єкта дослідження (галузь, умови праці тощо);

- потрібно мати чітко сформульовану експериментальну гіпотезу про наявність причинно-наслідкових зв'язків;
- необхідне предметне визначення понять сформульованої гіпотези експерименту;
- потрібне обґрунтоване виділення незалежної та залежної змінних;
- потрібний обов'язковий опис специфічних умов діяльності об'єкта дослідження (місце, час, соціально-економічна ситуація тощо).

Етапи проведення експерименту:

1. Теоретичний аналіз об'єкта дослідження.
2. Поділ змінних на залежні, незалежні і неекспериментальні.
3. Формування гіпотези про наявність, характер або напрямку зв'язків між змінними.
4. Визначення виду експерименту, експериментальної ситуації (умов, в яких буде проводитися експеримент), осіб, які стануть учасниками експерименту.
5. Підготовка методичних матеріалів для проведення експерименту, створення необхідних організаційних умов, підготовка учасників дослідницької групи.
6. Реалізація експерименту.
7. Обробка даних експерименту.
8. Узагальнення, інтерпретація і представлення результатів експерименту.

Типові помилки в проведенні експерименту

- Сформульовані гіпотези не відбивають проблемну ситуацію, суттєві залежності у даного об'єкта.
- Як незалежну змінну виділено фактор, який не може бути причиною, сталою детермінантою процесів, що відбуваються у даному об'єкті.
- Зв'язки між залежною та незалежною змінною мають випадковий характер.

- Допущено помилки в попередньому описі об'єкта, що призвело до неправильної емпіричної інтерпретації змінних і вибору неадекватних показників.
- Допущено помилки при формулюванні дослідних і контрольних вихідних результатів експерименту, виявляється значна їх різниця, що викликає сумніви в можливості порівняти ці групи за складом змінних.
- Важко підібрати контрольний об'єкт за однорідними або схожими з експериментальними параметрами.
- При аналізі результатів експерименту переоцінюється вплив незалежної змінної на залежну без урахування впливу випадкових факторів на зміни в експериментальній ситуації.

Внутрішня валідність – впевненість в тому, що причиною змін є експериментальні фактори.

Зовнішня валідність – впевненість в тому, що в неекспериментальних умовах характер виявлених залежностей не зміниться.

9.3. За специфікою поставленого завдання розрізняються науково-дослідні та практичні експерименти.

За характером логічної структури доказу гіпотези експерименти поділяються на паралельні і послідовні.

Під **паралельним експериментом** розуміється дослідження, в якому існує як експериментальна, так і контрольна групи і в якому доказ гіпотези спирається на порівняння стану двох об'єктів спостереження

(експериментального і контрольного) в один і той же час.

Експериментальною називається група, на яку дослідник впливає незалежною (експериментальною) змінною, тобто тою, в якій проводиться експеримент.

Контрольною називається група, ідентична експериментальній за розмірами і іншим основним характеристикам, яка підлягає дослідженню. На контрольну групу не впливають експериментальні зміни (тобто в ній

експеримент не проводиться).

Існують три *методи створення контрольної групи*: попарний відбір, частотний розподіл і рендомізація.

Метод попарного відбору полягає в тому, що об'єкт майбутнього експериментального дослідження розглядається як безліч одиниць спостереження, що відрізняються за наявністю або відсутністю у них однієї з ознак.

Метод частотного розподілу являє собою побудову такого підмноження, яке стало б моделлю досліджуваного об'єкта за потрібних експериментатору ознак.

Рендомізація (або метод формування виборочних підмножин, який спирається на теоретико-імовірнісні подання). Ще до початку експерименту в контрольній та експериментальній групах проводиться замір усіх факторів, необхідних для перевірки гіпотези: загальної та індивідуальної продуктивності праці, рівня кваліфікації та ін.

Послідовний експеримент. У послідовному експерименті контрольна група відсутня. Одна і та ж група виступає в ньому як контрольна до введення незалежної змінної і як експериментальна після того, як незалежна змінна зробила (чи могла б зробити) передбачену дію. Доказ гіпотези в цьому випадку спирається на порівняння двох станів об'єкта спостереження у різний час.

За способом формування умов – лабораторні, польові.

Полевою експеримент. Для польового дослідження характерна максимально природна ситуація. Серед польових експериментів розрізняють контрольований і природний. Природний експеримент. Це такий експеримент, в якому дослідник заздалегідь не вибирає і не готує незалежну змінну, а також не впливає нею на експериментальну групу. Дослідник не провадить тим самим активного втручання в звичайний хід справи, а всього лише спостерігає і чекає, поки в досліджуваному процесі самостійно настане цікавить його чітко виражена зміна, яке зіграє роль незалежної змінної.

Лабораторій експеримент являє собою дослідження в деякому

штучному середовищі. Тут особливе місце займає організація експериментальної ситуації і управління нею. Останнє буває природною і ігровою.

За метою дослідження – констатує, контролює, перетворює (формує).

– *Перетворюючий* (творчий, формуючий) експеримент включає активну зміну структури та функцій об'єкта дослідження у відповідності до висунутої гіпотези, формування нових зв'язків та відносин між компонентами об'єкта або між досліджуваним об'єктом та іншими об'єктами.

– *Констатує* експеримент використовується для перевірки відповідних передбачень. У процесі такого експерименту констатується наявність визначеного зв'язку між впливом на об'єкт дослідження та результатом.

– *Контролює* експеримент зводиться до контролю за результатами зовнішніх впливів на об'єкт дослідження з урахуванням його стану, характеру впливу та ефекту, що очікується.

Результати експериментів зазвичай подаються у вигляді таблиць або графіків.

Експериментальна група повинна бути репрезентативною. Репрезентативність експериментальної групи забезпечує поширеність отриманих результатів на інші об'єкти (на генеральну сукупність).

Помилки експерименту. При експериментуванні навіть досвідчений дослідник не гарантований від помилок і спотворень інформації. Частина з них можна усунути, якщо більш ретельно підходити до побудови експерименту. Інша частина в принципі непереборна. Але облік самої цієї можливості – можливості помилок – дозволяє вносити необхідні поправки.

Найважливіші умови отримання достовірних даних за підсумками експерименту в магістерському дослідженні:

- ретельна підготовка до експерименту;
- чітке формулювання гіпотези;

- обґрунтування об'єкта, на якому будуть проводитися вимірювання (суцільне або несуцільне дослідження);
- коректне проведення вимірювань;
- продумане і коректне уявлення первинних даних;
- перевірка статистичної значущості відмінностей в експериментальних даних.

Питання для обговорення:

1. Яка особливість експерименту як методу отримання інформації?
2. Чим відрізняються *залежна і незалежна змінні*?
3. Які основні вимоги до проведення експерименту?
4. Що таке внутрішня валідність ?
5. Що таке зовнішня валідність?
6. Чим відрізняються констатуючі, контролюючі, перетворюючі (формулюючі) експерименті?
7. Що значить репрезентативність експериментальної групи?
8. Які існують методи створення контрольної групи?
9. Які основні етапи проведення експерименту?

ТЕМА 10. ОФОРМЛЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ЇХ ВПРОВАДЖЕННЯ В ПРАКТИКУ

План

10.1. Форми представлення наукових результатів. Звітність при науковому дослідженні.

10.2. Впровадження результатів наукових досліджень, ефективність впровадження.

10.1. Наукові результати – це нові знання, отримані в процесі виконання науково-дослідної роботи.

До основних результатів наукових досліджень належать: монографії; наукові статті; наукові реферати; звіти про науково-дослідну та дослідно-конструкторську роботу; наукові доповіді (повідомлення) на конференціях, семінарах, симпозіумах; авторські свідоцтва, патенти; курсові (дипломні, магістерські) роботи; дисертаційні роботи; депоновані рукописи; аналітичні огляди; алгоритми і програми; підручники, навчальні посібники тощо.

Вимоги до наукових результатів:

- актуальність на даний період розвитку науки і практики;
- новизна: вперше отримані, розроблені;
- практичне значення, використання в професійній роботі фахівця;
- достовірність;
- коректність використання математичних моделей, формул;
- точність виконання розрахунків;
- повторюваність у процесі експерименту;
- однозначність формулювань.

Організація та етапи наукових досліджень:

1. Визначення проблеми і вибір теми дослідження.
2. Формулювання провідних ідей і робочої гіпотези.
3. Розробка загального плану пошукової роботи.

4. Опрацювання літературних джерел з досліджуваної наукової проблеми.

5. Розробка теоретичних положень, методики експерименту, програми дослідження.

6. Підбір методів науково-дослідної роботи.

7. Дослідна робота. Накопичення даних.

8. Аналіз та узагальнення одержаних результатів, формулювання висновків.

9. Оформлення науково-дослідної роботи.

10. Впровадження результатів наукового дослідження в практику, оцінка їх ефективності.

Розрізняють первинні методи, що використовуються з метою збору інформації, вивчення джерел, спостереження та ін.

Вторинні методи використовуються з метою обробки та аналізу отриманих даних – кількісний та якісний аналіз даних, їх систематизація тощо.

Публікації виконують кілька функцій: оприлюднюють результати наукової роботи; сприяють встановленню пріоритету автора; свідчать про особистий внесок дослідника в розробку наукової проблеми; фіксують завершення певного етапу дослідження або роботи загалом; забезпечують первинною науковою інформацією суспільство, сповіщають наукове співтовариство про появу нового наукового знання тощо.

Серед наукових видань розрізняють

науково-дослідні (монографія, автореферат дисертації, препринт, тези доповідей та матеріали наукової конференції, збірник наукових праць) та **джерелознавчі** (документальні наукові видання).

Наукові результати повинні: пройти апробацію, бути опублікованими в спеціальній науковій літературі, мати відповідні рецензії.

Результати можуть бути використані для складання ***рефератів***, написання **наукових статей, монографій, дисертацій**, підготовки доповідей на наукових конференціях.

У процесі написання наукової праці умовно виділяють кілька етапів:

- 1) формування задуму і складання попереднього плану;
- 2) відбір і підготовка матеріалів, їх групування та опрацювання рукопису.

Письмовий науковий звіт — звіт за результатами наукового дослідження, викладений з дотриманням усіх вимог наукового стилю.

Елементи наукового звіту:

- титульний лист;
- список виконавців;
- зміст;
- перелік умовних позначень;
- вступ;
- основна частина;
- заключна частину;
- список використаної літератури;
- додатки (таблиці, схеми).

Вимоги при складанні звіту:

- чіткість,
- логічність,
- конкретність викладення,
- аргументованість висновків,
- точність формулювань,
- рекомендації та пропозиції.

Інформаційна записка про дослідження є невеликою за обсягом, більш детально коментуються підсумки дослідної діяльності з конкретними висновками.

10.2. Впровадження результатів дослідження в практику: розробка методичних рекомендацій, інструкцій; підготовка макетів, стендів тощо.

Оцінка ефективності дослідження: визначення актуальності та новизни; наукова доказовість роботи; обґрунтування можливостей впровадження результатів у практику.

Система впровадження включає три рівні: загальнодержавний, галузевих міністерств, відомств, розробників, виробничі організації.

Процес впровадження складається з двох етапів: дослідно-виробничого та серійного.

Впровадження розрізняють за двома ознаками:

- форма матеріального втілення (навчальні посібники, програми, методичні рекомендації, державні стандарти тощо);
- робоча функція упорядкованих результатів (впровадженого об'єкта) (організація і управління виробничим процесом, зміни в технології та процесі виробництва).

Оцінювання результатів досліджень:

для фундаментальних досліджень – значення має теоретична актуальність, новизна, доказовість, перспективність, можливість запровадження результатів у практику,

для прикладних досліджень – практична актуальність та значимість, можливість впровадження в практику, ефективність результатів;

для наукових розробок – цінною є новизна, актуальність та ефективність.

Об'єктами винаходів та корисних моделей можуть бути продукти (пристрої, речовини, штами мікроорганізмів, культура клітин рослин і тварин тощо), процеси, а також їхні нові застосування.

Винахід – технічне рішення, що є новим, корисним у діяльності і може бути практично застосоване.

Визнаний офіційними експертами винахід отримує правову охорону від держави і стає об'єктом власності, що засвідчується правоохоронним документом – патентом.

Корисна модель – нове технічне рішення, що є промислово придатним.

Питання для обговорення:

1. Форми представлення наукових результатів.
2. Звітність при науковому дослідженні.
3. Підготовка та оформлення наукових публікацій.
4. Впровадження результатів наукових досліджень, ефективність впровадження.

ТЕСТИ ДЛЯ КОНТРОЛЮ

1. Як називається дослідження, яке вимагає повного охоплення об'єкта дослідження, усіх його елементів без винятку?

- 1) метод основного масиву;
- 2) вибіркове дослідження;
- 3) монографічне дослідження;
- 4) суцільне дослідження.

2. Яку назву має документ, у якому викладено й обґрунтовано логіку й методи дослідження відповідно до його мети та завдань?

- 1) методологія пілотажного дослідження;
- 2) програма дослідження;
- 3) статистичний звіт про проведене дослідження;
- 4) замовлення на проведення дослідження.

3. Як називають особу, яка сприймає інформацію, що її містить документ?

- 1) комунікатор;
- 2) реципієнт;
- 3) кореспондент;
- 4) дослідник.

4. Як називається вибірка, при формуванні якої будь-який з елементів генеральної сукупності або будь-яке їх поєднання мають однакові шанси потрапити у вибіркиму сукупність?

- 1) багатофазова;
- 2) стихійна;
- 3) випадкова;
- 4) квотна.

5. Як називаються запитання, при відповіді на які респондент має обирати одну або кілька варіантів відповіді із запропонованих?

- 1) закриті;

- 2) функціональні;
- 3) відкриті;
- 4) напівзакриті.

6. Як називається аналіз документа, спрямований на з'ясування його виду, форми, мети, часу, місця й умов створення, автора, ініціатора створення документу, його надійності?

- 1) незалежний аналіз;
- 2) контент-аналіз;
- 3) внутрішній аналіз;
- 4) зовнішній аналіз.

7. Як називається вимірювальна шкала, в якій більше число означає більшу кількість вимірювальної ознаки, проте різниця між сусідніми пунктами шкали не визначена?

- 1) порядкова або рангова;
- 2) номінальна або шкала найменувань;
- 3) шкала інтервалів;
- 4) шкала відношень.

8. Головним завданням якої фази опитування є створення у респондента мотивації відповідати на запитання та його підготовка до дослідження?

- 1) головна;
- 2) вступна;
- 3) фаза зняття напруги;
- 4) заключна фаза.

9. Як називаються запитання, які виокремлюють із сукупності респондентів тих, кому не адресовані наступні запитання?

- 1) вербальні;
- 2) запитання-фільтри;
- 3) змістовні;
- 4) психологічно-функціональні.

10. Чи можна застосовувати вибіркового метод для вивчення тих

об'єктів, яким притаманна якісна неоднорідність ознак, значущих для дослідження?

- 1) так, безперечно;
- 2) так, якщо обсяг вибірки становитиме більше ста одиниць;
- 3) ні;
- 4) так, якщо обсяг вибірки становитиме більше тисячі одиниць.

11. Що має стати результатом теоретичної інтерпретації поняття?

- 1) формулювання гіпотези дослідження;
- 2) операціональне визначення поняття;
- 3) формулювання мети дослідження;
- 4) вербальне визначення поняття.

12. Як називається метод набуття первинної інформації про досліджуваний об'єкт шляхом безпосереднього сприйняття та прямої реєстрації фактів, що стосуються досліджуваного об'єкта і значущих з точки зору мети дослідження?

- 1) експеримент;
- 2) спостереження;
- 3) опитування;
- 4) аналіз передового досвіду.

13. Яку назву має аналіз документа, спрямований на переведення в кількісні показники масової текстової інформації з наступним їх статистичним опрацюванням?

- 1) традиційний аналіз;
- 2) контент-аналіз;
- 3) внутрішній аналіз;
- 4) зовнішній аналіз.

14. Як називаються запитання, спрямовані на отримання даних про предмет дослідження?

- 1) змістовні;
- 2) вербальні;

- 3) функціональні;
- 4) запитання-фільтри.

15. Як називається припущення щодо структури та/або причинно-наслідкових зв'язків у досліджуваному явищі?

- 1) теза;
- 2) аргумент;
- 3) висновок;
- 4) гіпотеза.

16. Як відомо, змінні, за допомогою яких можна описати експеримент, розподіляються на три групи. Як називаються змінні, дія яких залежить від волі та контролю експериментатора?

- 1) експериментальні фактори або незалежні змінні;
- 2) залежні змінні;
- 3) неекспериментальні змінні;
- 4) експериментальні змінні.

17. Як називаються запитання, до яких не пропонуються варіанти відповідей?

- 1) закриті;
- 2) функціональні;
- 3) відкриті;
- 4) закриті.

18. Як називається метод набуття первинної інформації про досліджуваний об'єкт, який здійснюється шляхом звернення із запитаннями до конкретної групи респондентів?

- 1) опитування;
- 2) експеримент;
- 3) спостереження;
- 4) аналіз документів.

19. Як називається вибірка, яка сформована так, що будь-яка з одиниць генеральної сукупності або будь-яке поєднання цих одиниць мають однакові

шанси потрапити до вибіркової сукупності?

- 1) репрезентативна;
- 2) стратифікована;
- 3) випадкова;
- 4) серійна.

20. Як називається метод набуття первинної інформації про зміни в характеристиках досліджуваного об'єкту внаслідок дії на нього заданих контрольованих факторів (змінних)?

- 1) опитування;
- 2) аналіз документів;
- 3) експеримент;
- 4) спостереження.

21. Як називається об'єкт, на який розповсюджуються висновки за підсумками вибіркового дослідження?

- 1) генеральна сукупність;
- 2) вибірка сукупність;
- 3) об'єкт дослідження;
- 4) об'єкт статистичного спостереження.

22. Як називається вимірювальна шкала, в якій більше число означає більшу кількість вимірювальної ознаки, а „нуль” означає її відсутність?

- 1) порядкова або рангова;
- 2) номінальна або шкала найменувань;
- 3) шкала інтервалів;
- 4) шкала відношень(або пропорцій).

23. Як називається вимірювальна шкала, в якій більше число означає більшу кількість вимірювальної ознаки, а „нуль” є умовною „точкою”?

- 1) порядкова або рангова;
- 2) номінальна або шкала найменувань;
- 3) шкала інтервалів;
- 4) шкала відношень(або пропорцій)

24. Яку назву має інтерв'ю, якщо ні запитання (їх формулювання, послідовність, кількість), ні можливі відповіді попередньо не визначаються?

- 1) фокусоване інтерв'ю;
- 2) формалізоване інтерв'ю;
- 3) інтерв'ювання експерта;
- 4) неформалізоване інтерв'ю.

25. Як називається властивість вибірки представляти параметри генеральної сукупності, значущі з точки зору завдань дослідження?

- 1) об'єктивність вибірки;
- 2) точність вибірки;
- 3) якісність вибірки;
- 4) репрезентативність вибірки.

26. Упевненість у тому, що причинами змін, що відбулися в ході експерименту, є саме експериментальний фактор, – це – ...

- 1) внутрішня валідність результатів експерименту;
- 2) зовнішня валідність результатів експерименту;
- 3) валідність результатів експерименту;
- 4) репрезентативність результатів експерименту.

27. Відбір у вибірку елементів генеральної сукупності, який полягає в тому, що зі сформованої вибірки більшого обсягу формується підвибірка меншого обсягу і т.д., називається ...

- 1) багатофазовим;
- 2) стратифікованим;
- 3) випадковим;
- 4) багатоступеневим.

28. Як називається особа, що створила документ?

- 1) комунікатор;
- 2) реципієнт;
- 3) кореспондент;
- 4) дослідник.

29. Середнє значення у варіаційному ряді результатів вимірювань – це:

- 1) середнє арифметичне
- 2) мода
- 3) медіана
- 4) дисперсія.

30. Упевненість у тому, що в неекспериментальних умовах характер виявлених залежностей не зміниться, – це – ...

- 1) внутрішня валідність результатів експерименту;
- 2) зовнішня валідність результатів експерименту;
- 3) валідність результатів експерименту;
- 4) репрезентативність результатів експерименту.

ГЛОСАРІЙ

Аналіз (др.-грецька „розкладання, розбирання, розбірка”) – метод дослідження, що характеризується виділенням і вивченням окремих частин об’єктів дослідження.

Анкета – це певним чином структурно організований набір питань, кожен з яких логічно пов’язаний з центральним завданням дослідження. За допомогою питань дослідник отримує у вигляді відповідей респондентів (опитуваних) емпіричну інформацію (первинні дані).

Багатофазовий відбір – особливий різновид багатоступеневого відбору, який полягає в тому, що зі сформованої вибірки більшого обсягу здійснюється нова вибірка (підвибірка) меншого обсягу та ін.

Вибіркова сукупність (ВС, або вибірка) – це сукупність об’єктів, які відібрано для безпосереднього вивчення із генеральної сукупності.

Вибірковий метод – це метод дослідження, який дозволяє робити висновки про характер розподілу досліджуваних ознак генеральної сукупності (ГС) на підставі вивчення її певної частини – вибіркової сукупності (ВС).

Винахід – технічне рішення, що є новим, корисним у діяльності і може бути практично застосоване.

Вимірювання – це призначення чисел об’єктам і їх властивостям відповідно до певних правил.

Внутрішній аналіз документу – це дослідження змісту документа, що включає виявлення відмінності між фактичним і літературним змістом, встановлення рівня компетенції автора документа в справах, про які він висловлюється, з’ясування його особистого ставлення до описуваних в документі фактами.

Внутрішня валідність – впевненість в тому, що причиною змін є експериментальні фактори.

Генеральна сукупність (ГС) – це вся сукупність елементів, яку треба

вивчити й на яку необхідно розповсюдити висновки за результатами дослідження.

Гіпотеза – науково обґрунтоване припущення про структуру об’єктів, що вивчаються, про характер елементів і зв’язків, що утворюють ці об’єкти, про механізми їх функціонування і розвитку.

Документи – це спеціально створені людиною носії інформації, призначені для її передачі та збереження.

Експеримент – це спосіб отримання інформації про кількісний і якісний вимірі показників діяльності і поведінки соціального об’єкту в результаті впливу на нього деяких керованих і контрольованих чинників (змінних).

Експериментальною називається група, на яку дослідник впливає незалежною (експериментальною) змінною, тобто тою, в якій проводиться експеримент.

Емпірична інтерпретація поняття – це зіставлення цього поняття з емпіричними даними (з результатами тих або інших вимірів), специфічна процедура пошуку емпіричних значень теоретичних термінів. Результатом процедури емпіричної інтерпретації поняття повинно стати його операціональне визначення поняття.

Завдання дослідження – конкретні дії, які треба вчинити досліднику, щоб досягти мета дослідження.

Залежні змінні – фактори, які змінюються під впливом незалежних змінних, або іншими словами – це явище, яке досліджується за допомогою даного експерименту і на яке впливають незалежні змінні.

Зовнішній аналіз документів – це аналіз „історичного контексту” документа. Аналіз контексту документа у власному розумінні цього слова і всіх тих обставин, які супроводжували його появі, з метою встановлення виду документа, його форми, часу і місця появи, автора, ініціатора, мети його створення, визначення його надійності та достовірності, встановлення його контексту.

Зовнішня валідність – впевненість в тому, що в неекспериментальних

умовах характер виявлених залежностей не зміниться.

Інтервальною називається шкала, в якій більше число означає більшу кількість вимірюваної властивості, різниця між сусідніми пунктами шкали строго визначена, але нульова точка умовна („0” не означає повної відсутності вимірюваної властивості).

Інтерв'ю – це бесіда, яка проводиться за певним планом та передбачає прямий контакт інтерв'юера з респондентом (опитуваним), причому запис відповідей останнього виробляється або інтерв'юером (його асистентом), або механічно (на плівку).

Case Study – „це емпіричне дослідження, в ході якого певні явища вивчаються в реальному життєвому контексті, коли межі між явищем і контекстом розмите.

Категорії аналізу – це поняття, відповідно до яких будуть сортуватися одиниці аналізу (одиниці змісту).

Квотна вибірка є модель, що відбиває структуру ГС у вигляді квот (пропорцій) розподілу важливих для конкретного дослідження ознак (характеристик) досліджуваного об'єкта, процесу, явища.

Контент-аналіз – це техніка виведення висновку, виробленого завдяки об'єктивному і систематичному виявленню відповідних завданням дослідження характеристик тексту. При, цьому мається на увазі, що застосування такої техніки включає деякі стандартні процедури, часто передбачають вимір. Отримані, дані повинні володіти заданим в дослідженні рівнем узагальненості.

Контрольною називається група, ідентична експериментальній за розмірами і іншим основним характеристикам, яка підлягає дослідженню На контрольну групу не впливають експериментальні зміни (тобто в ній експеримент не проводиться).

Лонгітюдне дослідження – це тривале вивчення однієї й тієї самої сукупності осіб.

Корисна модель – нове технічне рішення, що є промислово придатним.

Медіана – це серединне значення в варіаційному ряду результатів вимірювань.

Мета дослідження – це кінцевий результат, на досягнення якого воно спрямоване. Вона має адекватно відображатись у темі роботи, містити в узагальненому вигляді очікувані результати та наукові завдання.

Метод – це сукупність конкретних прийомів і способів пізнання досліджуваної реальності.

Методичний план – організовує методичний інструментарій дослідження – методи і процедури збору, обробки і аналізу соціологічної інформації.

Методологія – (від грецьк. *“methodos”* – шлях дослідження та *“logos”* – слово, учення) – це вчення про принципи, форми та способи наукового пізнання.

Методологія публічного управління являє собою складну систему категорій, принципів, норм, цінностей, парадигм, теорій і самих методів, що забезпечує пізнавальну і практичну діяльність в галуззі публічного управління.

Метод основного масиву застосовується для вивчається якомога більшої частини досліджуваного об'єкта.

Метод попарного відбору полягає в тому, що об'єкт майбутнього експериментального дослідження розглядається як безліч одиниць спостереження, що відрізняються за наявністю або відсутністю у них однієї з ознак.

Метод частотного розподілу являє собою побудову такого підмноження, яке стало б моделлю досліджуваного об'єкта за потрібних експериментатору ознак.

Мірами центральної тенденції (МЦТ) називають чисельні показники типових властивостей емпіричних даних. До мір центральної тенденції відносять моду, медіану і середнє арифметичне значення.

Міри варіації – узаг. показники неоднорідності значень ознаки у певної

сукупності об'єктів. До мір варіації відносять розмах, дисперсію, стандартне відхилення.

Мода – це те значення, яке у варіаційному ряді результатів вимірювань зустрічається найбільш часто.

Модель (від лат. *modulus* – міра) це певний умовний образ об'єкта дослідження, котрий замінює останній і перебуває з ним у такій відповідності, яка дозволяє отримати нове знання.

Моделювання з точки зору наукового дослідження – це метод опосередкованого пізнання за допомогою штучних або природних систем, які зберігають певні особливості об'єкта і таким чином, заміщуючи його, дають змогу отримати нове знання про оригінал.

Моніторинг – постійне спостереження за процесом, станом досліджуваного об'єкта, розвитком досліджуваного явища протягом тривалого часу за єдиною системою показників та єдиною методикою.

Монографічний метод поряд з фіксацією статистичних даних передбачає детальне якісне описання досліджуваних явищ. Частина (сукупність одиниць) об'єкта дослідження, що обирається для монографічного дослідження, має бути в певному сенсі типовою для всього об'єкта або його найважливіших елементів.

Наука – сфера людської діяльності, функцією якої є вироблення і систематизація об'єктивних знань про дійсність; одна з форм суспільної свідомості. У процесі історичного розвитку наука перетворилася на продуктивну силу і важливий соціальний інститут.

Наукове дослідження – це система теоретичних та емпіричних способів і процедур отримання нових знань про процеси та явища.

Наукове дослідження в галузі публічного управління – це система теоретичних та емпіричних способів і процедур отримання нових знань про керівництво системою публічного управління на рівні закладу, району, області, регіону, країни тощо. Це цілеспрямований процес пізнання, безпосередньо направлений на виробництво нових знань.

Незалежні змінні (експериментальні фактори) – це змінні, дії яких підпорядковані керуванню та контролю експериментатора

Неекспериментальні змінні – властивості і відносини, які відіграють істотну роль в досліджуваному явищі, але їх дія в даному експерименті не досліджується і тому воно повинно бути нейтралізовано.

Несуцільне дослідження охоплює лише ту чи іншу частину одиниць сукупності, що вивчається.

Номінальна шкала розділяє всі об'єкти на непересічні класи. Класи позначаються номерами. Те, що номер одного класу більше або менше іншого класу, нічого не говорить про властивості об'єктів, крім того, що вони розрізняються.

Об'єкт дослідження – це процес або явище, яке породжує проблемну ситуацію і тому вибране для вивчення.

Одиниця аналізу – смислова або якісна – є та частина змісту, яка виділяється як елемент, що підводиться під ту чи іншу категорію.

Ознаки та змінні – це вимірювані індикатори тих об'єктів, процесів і явищ, які вивчаються в ході досліджень.

Опитування – це метод безпосереднього або опосередкованого збору первинної інформації, шляхом відповіді на питання анкети або інтерв'юера.

Основа вибірки – це певна інформація про генеральну сукупність, яка відповідає вимогам повноти, точності, адекватності меті дослідження, зручності роботи з нею, відсутності дублювання одиниць аналізу.

Пілотажне дослідження призначено для відпрацювання методики та технічних процедур дослідження.

Порівняльне дослідження – дослідження, у процесі якого порівнюються результати навчання, виховання або управління в двох вибіркових сукупностях (наприклад, в експериментальних та контрольних групах, або в експериментальних та контрольних закладах).

Пошукове (розвідувальне) дослідження здійснюється для уточнення проблеми, його результатом має стати більш коректна постановка завдань і

висунення обґрунтованих гіпотез.

Предмет дослідження – це та із сторін (той з аспектів) об'єкту дослідження, яка (який) безпосередньо підлягає вивченню.

Програма дослідження – це документ, в якому викладена і обґрунтована логіка і методи дослідження відповідно до поставлених цілей і вирішуваних завдань.

Рангова шкала – це шкала, в якій більше число означає більшу кількість вимірюваної властивості, однак різниця між сусідніми пунктами шкали строго не визначена.

Рендомізація (або метод формування виборочних підмножин, який спирається на теоретико-імовірнісні подання). Ще до початку експерименту в контрольній та експериментальній групах проводиться замір усіх факторів, необхідних для перевірки гіпотези: загальної та індивідуальної продуктивності праці, рівня кваліфікації та ін.

Репрезентативність вибірки – це її властивість представляти параметри ГС, значущі для конкретного дослідження.

Репрезентативний – представницький, характерний, типовий для чого-небудь.

Розмах – це різниця максимального і мінімального значень в варіаційному ряду.

Робочий план дослідження – впорядкування основних етапів дослідження відповідно до його програми, календарних термінів, матеріальних і людських ресурсів, необхідних для досягнення кінцевої мети дослідження.

Система (грецьк. „systema” – „ціле”) – це сукупність взаємозв'язаних елементів.

Системний аналіз – це сукупність методів і засобів дослідження складних, багаторівневих і багатокомпонентних систем, об'єктів, процесів, що спираються на комплексний підхід, облік взаємозв'язків і взаємодій між елементами системи.

Системний підхід – це напрям методології наукового пізнання і соціальної практики, в основі якого лежить розгляд об’єктів як цілісної безлічі елементів в сукупності стосунків і зв’язків між ними, тобто розгляд об’єктів як систем.

Спостереження в дослідженні являє собою метод збору первинної інформації про досліджуваний об’єкт шляхом безпосереднього сприйняття і прямої реєстрації всіх чинників, що стосуються досліджуваного об’єкта і значущих з точки зору цілей дослідження.

Стратифікація – це виокремлення таких статистично однорідних груп, коли диференціація досліджуваних ознак всередині цих груп менше, ніж між ними. Стратифікація (тобто диференціація всередині ГС на якісно більш однорідні групи) має бути змістовно пов’язаною з предметом дослідження.

Суцільне дослідження потребує повного охоплення сукупності, що вивчається, усіх одиниць, що її складають, без винятку.

Теоретична інтерпретація поняття – це зіставлення поняття з іншими відомими поняттями (поняттями-інтерпретантами). Результатом процедури емпіричної інтерпретації поняття повинно стати його словесне (вербальне) визначення.

Традиційний (класичний) аналіз документів – це різноманіття розумових операцій, спрямованих на інтерпретацію відомостей, що містяться в документі, з певної точки зору, прийнятої дослідником в кожному конкретному випадку.

Шкала відносин (або пропорцій) – це шкала, в якій більше число означає більшу кількість вимірюваної властивості, різниця між сусідніми пунктами шкали строго визначена, „0” означає повну відсутність вимірюваної властивості.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афанасьєв А.О. Основи наукових досліджень : навч. посібник / А.О. Афанасьєв, Є.В. Кузькін. Х. : Вид. ХНЕУ, 2015. 96 с.
2. Важинський С. Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень: Навчальний посібник. Суми: Сумський ДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 260 с.
3. Власенко Л., Ладанюк А., Кишенько В. Методологія наукових досліджень: навч. посіб. К.: Вид-во Ліра-К, 2018. 352 с.
4. Гладкий С. О. Основи наукових досліджень: навчально-методичний посібник. Полтава, 2016. 245 с.
5. Гуторов О. І. Методологія та організація наукових досліджень: Навчальний посібник. Харків, 2017. 272 с.
6. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Організація та методологія наукових досліджень: Навчальний посібник. Харків: Право, 2017. 448 с.
7. Євтушенко М.Ю., Хижняк М.І. Методологія та організація наукових досліджень: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2019. 350 с.
8. Зацерковний В. І., Тішаєв І. В., Демидов В. К. Методологія наукових досліджень: Навчальний посібник. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 236 с.
9. Конверський А. Основи методології та організації наукових досліджень. К.: Центр навчальної літератури, 2017. 350 с.
10. Корягін М. В., Чік М. Ю. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. К.: Аперта, 2019. 492 с.
11. Мальська М. П., Пандяк І. Г. Організація наукових досліджень: Навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2017. 136 с.
12. Методологія наукових досліджень з публічного управління [навч. посібник для магістрантів спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування»] /уклад. Сич. Т. В.; Держ. закл „ЛНУ імені Тараса Шевченка”. Х. , 2018. 164 с.

13. Методологія системного підходу та наукових досліджень : опорний конспект лекцій / уклад. Н. В. Фоміцька. Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ “Магістр”, 2015. 60 с.

14. Методологія та організація наукових досліджень: Навчальний посібник / І. С. Добронравова, О. В. Руденко, Л. І. Сидоренко та ін. К.: ВПЦ «Київський університет», 2018. 607 с.

15. Основи науково-дослідної роботи здобувачів вищої освіти за ступеннями магістра та доктора філософії: навч. посіб. / за заг. ред. В.М. Костюкевича, О.А. Шинкарук. Київ, 2017. 634 с.

16. Покотильська Н.В., Бурлаков О.С., Білянський Ю. О. Тестові завдання з навчальної дисципліни: «Методика наукових досліджень» для перевірки знань здобувачів вищої освіти освітнього ступеня «магістр» спеціальностей 073 «Менеджмент»; 281 «Публічне управління та адміністрування. Кам’янець-Подільський: ЗВО «ПДУ», 2023. 49 с.

17. Романадзе Л.Д., Цибульов П.М., Кулініч О.О. Інтелектуальна власність: підруч. Херсон: Олді-плюс, 2016. 424 с

18. Соболев Х.С., Петровська Н.І., Гуняк О. М. Методологія і принципи наукових досліджень: навч. посіб. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2018. 92 с.

19. Теоретичні засади науково-дослідницької діяльності суб’єктів освітнього процесу університетів: Практичний посібник / Авторський колектив: В. Майборода, О. Ярошенко, Ю. Скаба; за редакцією О. Ярошенко. К.: Інститут вищої освіти НАПН України, 2015. 174 с.

20. Хриков Є. М. Методологія педагогічного дослідження: монографія / Є. М. Хриков. Харків : ФОП Панов А.М., 2017. 236 с.

21. Освітньо-професійна програма «Публічне управління та адміністрування» другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування» <https://pdatu.edu.ua/images/navchalna-robota/opp/opp2022/opp-m-ekon-2-administration.pdf?v=03>